

Antropologija tijela u djelu Umijeće medicinskih mjerenja Santorija Santorija

Jurković, Marta

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:269536>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-02-21**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

Marta Jurković

ANTROPOLOGIJA TIJELA
U DJELU *UMIJEĆE MEDICINSKIH MJERENJA* SANTORIJA SANTORIJA

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Zrinka Blažević, red. prof.

Zagreb, rujan 2022.

Zahvale

Zahvaljujem svojoj mentorici, red. prof. dr. sc. Zrinki Blažević, na stručnom vodstvu, poticajnim razgovorima, inspirativnim predavanjima i beskrajnoj susretljivosti.

Koristim priliku da na savjetima i sugestijama zahvalim i svim profesorima i kolegama s Odsjeka za povijest, kao i svima drugima koji su na bilo koji način doprinijeli nastanku ovoga diplomskog rada.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
a. Formulacija istraživačkog pitanja.....	1
b. Pregled i evaluacija literature.....	2
2. Teorijski okvir i metodološki postupci.....	4
3. Struktura ranonovovjekovnog medicinskog znanja.....	7
a. Hipokratsko-galenovska paradigma.....	7
b. Novovjekovna anatomija i interes za tijelo.....	9
c. Početci kvantifikacije u medicini.....	11
4. Produkcijski aspekti.....	12
a. Autor.....	12
b. Djelo.....	15
5. Elaboracija istraživačkog problema.....	17
a. Tijelo kao sustav: metabolizam, fiziologija i ideja ravnoteže.....	17
b. Tijelo kao dio sustava: uloga osjetilnog iskustva.....	19
c. Tijelo u prostoru: orijentacija i modaliteti intersubjektivnosti.....	21
d. Tijelo u vremenu: poimanje vremenitosti.....	23
e. Duh i tijelo: afekti i fenomenologija osjećaja.....	24
f. Muško tijelo i/ili ljudska tijela: rodno kodiranje.....	26
g. Discipliniranje tijela: dijetetika kao autoformativna i autorefleksivna praksa... ..	28
h. Narativizacija tijela: poznanstvljenje tjelesnog iskustva.....	29
6. Zaključak.....	31
7. Bibliografija.....	33
a. Izvori.....	33
b. Literatura.....	33

1. UVOD

a. Formulacija istraživačkih pitanja

Proslavljeni nizozemski liječnik i prvi veliki kliničar, Hermann Boerhaave (1668. – 1738.), izjavio je da „nijedna medicinska knjiga nije tako savršeno napisana“ kao *Umijeće medicinskih mjerenja (Ars de statica medicina; Venecija, 1614.)*.¹ Popularnosti ovog medicinskog traktata svjedoči i činjenica da je do kraja 18. stoljeća s latinskog izvornika preveden na nekoliko narodnih jezika te tiskan u više od 50 izdanja.² Iz perspektive povijesti znanosti djelo je značajno jer bilježi začetke kvantitativne medicine i među prvima razmatra ideju metabolizma kakvu danas poznajemo. Ne čudi, stoga, što je cjelokupni opus Santorija Santorija (1561. – 1636.), mletačkog liječnika i prirodoznanstvenika istarskih korijena, u posljednjih desetak godina pobudio interes povjesničara znanosti mlađe generacije. Struka je tako u njemu prepoznala začetnika ijatrofizike, prethodnika korpuskularne teorije te promicatelja kvantitativnih metoda u medicini. No, iako su istraživači pomno iscrtili Santorijevo mjesto u ranonovovjekovnoj medicinskoj epistemi, pitanjem tijela i tjelesnosti u njegovu opusu bavili su se tek sporadično.

Iako naizgled ne predstavlja vrstu izvora primjerenu historijsko-antropološkom istraživanju tijela, *Umijeće* je zapravo vrlo zahvalna materija. Nominalnoj objektivnosti i stilske konvencionalnosti unatoč, ranonovovjekovni medicinski spisi uopće predstavljaju repozitorij predodžbi o ljudskome tijelu u određenom povijesnom trenutku: raskorak između svim ljudima zajedničkih fizioloških procesa te njihovih različitih tumačenja može poslužiti kao polazišna točka za propitivanje kulturnog univerzalizma te analizu kulturne razlike. Međutim, u usporedbi s izvorima slične provenijencije, *Umijeće* posjeduje i dodanu vrijednost – ono omogućava analizu ne samo predodžbi o tijelu, već i procesa kodiranja tjelesnog iskustva. Naime, temelj Santorijevih zaključaka nije bio nitko drugi doli on sam: već u uvodu *Umijeća*

¹ U nastavku rada *Umijeće*. Citirano prema: Mirko Dražen Grmek, *Santorio Santorio i njegovi aparati i instrumenti* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1952), 21.

² Fabrizio Bigotti, „Santorio, Sanctorius,“ u: *Encyclopaedia of Early Modern Philosophy and the Sciences*, ur. Dana Jalobeanu i Charles T. Wolfe (Cham, Springer, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-20791-9>, datum pristupa 22.7.2021.). Santorijevo *Umijeće* uvelike je utjecalo na razvoj fibrilarne teorije u 18. stoljeću. Usp. Zrinka Blažević, „How to Create a Medical Knowledge: The Case of Georgius Baglivi (1668-1707),“ *RAD CASA - Medical Sciences*, vol. 547, sv. 54-55 (2021), 50-55; Hisao Ishizuka, *Fiber, Medicine, and Culture in the British Enlightenment* (New York: Palgrave Macmillan, 2016).

autor otkriva da je do rezultata istraživanja došao svakodnevnim vaganjem kojem se podvrgavao trideset godina.

Upravo je zato cilj ovog diplomskog rada utvrditi je li temeljem analize *Umijeća medicinskih mjerenja* moguće interpretirati egzemplarnu ranonovovjekovnu antropologiju tijela, ali i proučiti na koji način Santorio pomoću mjernih instrumenata življeno iskustvo svojega tijela apstrahira na razinu univerzalije. Rad će pritom razmotriti i na koji se način Santorio pri formuliranju svoje ijatrofizikalne koncepcije zdravlja nadovezuje na higijensko-dijetetičko učenje o šest neprirodnih stvari (*sex res non-naturales*), koje prema hipokratsko-galenovskoj paradigmi predstavljaju čimbenike zdravlja na koje čovjek može utjecati kako bi spriječio bolest. Budući da je tijelo u *Umijeću* prisutno ne samo kao diskurzivna, već i fenomenološka kategorija, analiza se u teorijskom smislu oslanja na dosege postkonstruktivističkih i materijalističkih pristupa, od kojih preuzima heuristički koncept otjelovljenja (eng. *embodiment*).

Konačno, osim pokušaja sagledavanja *Umijeća* kroz prizmu historijske antropologije, ovo istraživanje ima i dva šira cilja. Prvi je svjesno odmicanje od kartezijanskih i poststrukturalističkih tumačenja koja su tijelo uglavnom svodila na diskurs, zanemarujući pritom življeno iskustvo otjelovljenja. Drugi je cilj propitivanje tradicionalnog mišljenja da je, za razliku od predodžbi o tijelu, tjelesno iskustvo transtemporalna i transkulturna kategorija. Oba cilja proizlaze iz mojih vlastitih istraživačkih interesa te poimanja uloge i svrhe historijske znanosti. Ona se, smatram, i prečesto bavi strukturama i procesima ili, pak, „velikim ličnostima“ nauštrb svakodnevnih iskustava „malog čovjeka“. Ovaj je rad stoga ujedno i pokušaj približavanja našem ontološkom drugom, prošlosti, ali i boljeg razumijevanja složene sadašnjosti koju doista i živimo.

b. Pregled i evaluacija literature

Najstariji biografski zapisi o Santoriju Santoriju potječu iz 18. stoljeća, a zbog oskudnosti izvora na njih se oslanjaju sva naknadno objavljena djela.³ Santorija je početkom 19. stoljeća u svoje djelo *Biografia degli uomini distinti dell'Istria* uključio istarski svećenik i polihistor Petar Stanković, a prve moderne studije o Santoriju napisali su talijanski povjesničari

³ Arcadio Capello, *De vita cl. viri Sanctorii Sanctorii olim in Patavino Gymnasio medicinam theoreticam primo loco prositentis sermo* (Venecija: J. Tomasino, 1750).

Modestino Del Gaizo i Arturo Castiglioni.⁴ Literatura novijega datuma potječe iz sredine prošloga stoljeća, no unatoč pokušajima reevaluacije Santorijeva djela i opusa, u pitanju su relativno tradicionalne studije koje rekonstruiraju njegov životni put i taksativno popisuju izume koji mu se pripisuju.⁵ Pritom valja istaknuti da je hrvatsku, ali i europsku historiografiju svojim radovima posebno zadužio Mirko Dražen Grmek, koji je Santorijevu djelu i misli još davne 1952. posvetio cijelu monografiju.⁶ Znanstvena literatura druge polovine 20. stoljeća Santorija spominje tek usputno, najčešće kao začetnika ijatrofizike u raznim sintezama „znanstvene revolucije“ ili, pak, u radovima koji se bave drugim ranonovovjekovnim znanstvenicima.⁷ Poticaj istraživanju Santorijeve misli nesumnjivo je bilo i prvo suvremeno kritičko izdanje *Umijeća medicinskih mjerenja* na talijanskom, objavljeno 2000. godine pod uredničkom palicom Giuseppea Ongara.⁸ U novije vrijeme povjesničari mlađe generacije ponudili su kvalitetne i temeljite analize Santorijevih djela, a svojim se interpretacijama posebno istaknuo Fabrizio Bigotti.⁹ U kontekstu ovoga rada potrebno je istaknuti da studije objavljene u posljednjih desetak godina Santorijevu opusu pristupaju kroz prizmu intelektualne historije i povijesti znanosti: riječ je o člancima koji ponajprije razmatraju ideju kvantifikacije te Santorijevu misao situiraju u kontekst ijatrofizike i korpuskularne teorije.¹⁰ Ovaj rad stoga predstavlja prvu historijsko-antropološku studiju na temu tijela i otjelovljenja u Santorijevu opusu.

Kao što je razvidno iz popisa korištene znanstvene literature, pri pisanju rada koristila sam se stranim, poglavito anglofonim publikacijama. Odabir literature bio je uvjetovan isključivo (uskim) istraživačkim fokusom: historijska antropologija tijela u hrvatskim je okvirima i dalje relativno neistražena tema. Međutim, manjak radova na hrvatskom jeziku

⁴ Petar Stanković, *Biografia degli uomini distinti dell'Istria*, sv. 2 (Trst: Giovanni Marenigh, 1829); Modestino Del Gaizo, „Ricerche storiche intorno a Santorio Santorio ed alla medicina statica,“ *Atti della R. Accad. Medico-Chirurgica di Napoli* (Napulj: A. Tocco, 1889); Arturo Castiglioni, *La vita e l'opera di Santorio Santorio Capodistriano* (Bologna i Trst: Licinio Cappelli Editore, 1920).

⁵ Maria Stella Ettari i Marco Procopio, *Santorio Santorio. La vita e le opere* (Rim: Istituto Nazionale della Nutrizione i Città Universitaria, 1968).

⁶ Grmek 1952; Mirko Dražen Grmek, *Prva biološka revolucija* (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1996).

⁷ Usp. Roger French, *William Harvey's Natural Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994).

⁸ Giuseppe Ongaro, *Santorio Santorio: La Medicina Statica* (Firenze: Giunti, 2000).

⁹ Usp. Fabrizio Bigotti, *Physiology of the Soul: Mind, Body and Matter in the Galenic Tradition of the Late Renaissance (1550-1630)* (Turnhout: Brepols Publishers, 2019); Fabrizio Bigotti i David Taylor, „The Pulsilogium of Santorio: New Light on Technology and Measurement in Early Modern Medicine,“ *Society and Politics*, vol. 11, br. 2 (2017); Fabrizio Bigotti, „A Previously Unknown Path to Corpuscularism in the Seventeenth Century: Santorio's Marginalia to the *Commentaria in Primam Fen Primi Libri Canonis Avicennae (1625)*,“ *Ambix*, vol. 64, br. 1 (2017); Fabrizio Bigotti, „Mathematica medica. Santorio and the Quest for Certainty in Medicine,“ *Journal of Healthcare Communications*, vol. 1, br. 4 (2016).

¹⁰ Spomenutom trendu svjedoči i činjenica da je tijekom nastanka ovoga rada objavljen i zbornik naslovljen *Santorio Santorio and the Emergence of Quantified Medicine, 1614-1790. Corpuscularism, Technology and Experimentation*, ur. Jonathan Barry i Fabrizio Bigotti (Cham: Palgrave Macmillan, 2022).

možemo promatrati ne (samo) kao nedostatak, već i kao priliku za daljnja, inovativna istraživanja.

2. TEORIJSKI OKVIR I METODOLOŠKI POSTUPCI

Historijska antropologija, historijska subdisciplina koja se bavi proučavanjem elementarnih ljudskih iskustava, od samih početaka tijelo ubraja u područje svojih istraživanja.¹¹ No, za razliku od tijela, otjelovljenje predstavlja relativno nov pojam unutar njezina konceptualnog vokabulara. Riječ je o heurističkom konceptu koji je razvijen kao odgovor na poststrukturalističke pristupe tijelu. Naime, kao i druge društveno-humanističke discipline, i suvremenu antropologiju uvelike je obilježio lingvistički obrat.¹² Spomenute tekovine osobito su razvidne iz utjecajnoga tekstualističkog pristupa kulturnog antropologa Clifforda Geertza, koji polazi od pretpostavke da je kultura sustav značenja sličan literarnom tekstu. Primat jezika za antropologiju, a shodno tome i antropologiju tijela, imao je dvije važne metodološke i epistemološke implikacije: etnografski tekstovi podvrgnuti su književnoj kritici i njoj svojstvenim postupcima, a antropološka istraživanja svedena su na proučavanje diskursa i reprezentacija. Potonje ne čudi budući da poststrukturalistička misao na jezik gleda kao na problematično i neprovidno reprezentacijsko sredstvo koje generira vlastito značenje i pritom prijeći spoznajno i objasnidbeno dohvaćanje (u ovom slučaju prošle) zbilje i življenog iskustva.¹³

Međutim, iako je poststrukturalizam antropologiju nagnao na interdisciplinarno premrežavanje i metodološku autorefleksiju, dio istraživača ocijenio je epistemološko izjednačavanje iskustva s reprezentacijama reduktivnim i dugoročno neodrživim. Kako bi prevladali poststrukturalizmu svojstven jezični determinizam, a iskustvo ponovno učinili spoznajno valjanim predmetom istraživanja, spomenuti su se stručnjaci okrenuli fenomenološkoj tradiciji. Fenomenologija kao grana filozofije proučava strukture svijesti, tj.

¹¹ Budući da materiji pristupam kroz prizmu historijske antropologije, na ovom mjestu neću pružiti pregled razvoja historije tijela. Dobar uvod predstavlja: Willemijn Ruberg, *History of the Body* (London: Red Globe Press, 2020).

¹² Jasan i jezgrovit pregled pruža: Zrinka Blažević, *Prevođenje povijesti. Teorijski obrati i suvremena historijska znanost* (Zagreb: Srednja Europa, 2014), 25-48.

¹³ Thomas J. Csordas, „Embodiment and Cultural Phenomenology,“ u: *Perspectives on Embodiment. The Intersections of Nature and Culture*, ur. Gail Weiss i Honi Fern Haber (New York i London: Routledge, 1999), 145-146; Ruberg 2020, 2.

subjektivni doživljaj svijeta.¹⁴ Iako su se njome bavili brojni istaknuti filozofi, među kojima i Edmund Husserl (1859. – 1938.) i Martin Heidegger (1889. – 1976.), na suvremenu historijsku fenomenologiju tijela najviše je utjecala misao Mauricea Merleau-Pontyja (1908. – 1961.).¹⁵ Već u predgovoru *Fenomenologije percepcije* (1945.) Merleau-Ponty pozivao je na odmak od empirijskih tumačenja svijeta i, posljedično, na *opisivanje* življenog iskustva, a kao ključni pojam izdvojio je percepciju.¹⁶ Za Merleau-Pontyja percepcija je temeljno tjelesno iskustvo koje omogućava objektivaciju stvarnosti.¹⁷ Jednostavnije rečeno, tijelo otjelovljenoj osobi ne predstavlja predmet (kao što bi to, primjerice, bila knjiga na stolu), već izvorište egzistencije, tj. preduvjet spoznaje svijeta (pa tako i knjige na stolu). Upravo zato Merleau-Ponty smatra da bi percepcija trebala biti polazište svih fenomenoloških istraživanja. To, međutim, ne znači da je percepcija fiksna ili neproblematična kategorija.¹⁸ Naprotiv, kultura uvelike oblikuje ne samo predodžbe o svijetu, već i način na koji se pojedinci služe čulima kako bi dohvatili svoju okolinu i u njoj djelovali.¹⁹ Zadatak fenomenološki impostirane antropologije stoga je proučiti procese samoobjektivacije, ali i način na koji se kultura i kulturna razlika manifestiraju na predrefleksivnoj razini.²⁰

Na tragu fenomenološke i prakseološke tradicije u posljednjih se dvadesetak godina u humanistici razvila i paradigma otjelovljenja (eng. *embodiment*), koja otjelovljenu osobu najčešće definira kao jedinstvo biološkog organizma, svijesti, emocija i djelovanja.²¹ Spomenuta paradigma pritom ne nalaže potragu za nekom „neposrednijom“, dosad neotkrivenom vrstom izvora ili, pak, razvijanje novih istraživačkih metoda i tehnika, već dosljednu reinterpretaciju postojeće materije pomoću novih interpretativno-analitičkih kategorija i koncepata.²² Među brojnim teorijskim modelima koji operiraju konceptom otjelovljenja iznimno operabilnim pokazao se onaj kulturne fenomenologije američkog antropologa Thomasa J. Csordasa. Po uzoru na Merleau-Pontyja i Csordas polazi od pretpostavke da otjelovljena osoba svoje tijelo ne poima kao objekt, već proživljava kao subjekt. Temeljnu metodološku okosnicu njegova modela stoga čini opreka između tijela i

¹⁴ *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, s.v. „Phenomenology“ (<https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/phenomenology/>, datum pristupa 10.8.2021.).

¹⁵ Ruberg 2020, 75-76.

¹⁶ Maurice Merleau-Ponty, *Fenomenologija percepcije*, prev. Anđelko Habazin, redakcija i pogovor Danilo Pejović (Sarajevo: IO Veselin Maleša, 1978), 6.

¹⁷ Csordas 1999, 146-147.

¹⁸ Thomas J. Csordas, „Embodiment as a Paradigm for Anthropology,“ *Ethos*, vol. 18, br. 1 (1990), 9.

¹⁹ Ibid. 155.

²⁰ Csordas 1990, 6-9.

²¹ Bryan S. Turner, „Embodied Practice. Martin Heidegger, Pierre Bourdieu and Michel Foucault,“ u: *Routledge Handbook of Body Studies*, ur. Bryan S. Turner (London i New York: Routledge, 2012), 62.

²² Csordas 1990, 5.

otjelovljenja, pri čemu tijelo promatra kao biološko-materijalni entitet, a otjelovljenje kao „neodređeno metodološko polje definirano osjetilnim iskustvom te modalitetom prisutnosti i djelovanja u svijetu“.²³

Iz navedenoga je razvidno da je Csordasevo tumačenje otjelovljenja dvojako: ono s jedne strane naglašava biološko-fenomenološku stvarnost otjelovljenja, a s druge mogućnost konkretnog djelovanja koja iz njega proizlazi. Navedena dvojakost očituje se i u trodijelnoj strukturi modela: kao osnovne analitičke koncepte Csordas izdvaja temeljne strukture djelovanja (tj. odnos tijela i svijeta), spolnu razliku i komponente korporealnosti.²⁴ No, kako bi model bio primjeren za interpretativnu analizu ranonovovjekovnih medicinskih tekstova iz njega je bilo potrebno izdvojiti prikladne koncepte. Kao što ćemo analizom pokazati, Santorijev tekst tijelo tretira kao univerzaliju, kao svim ljudima zajedničku, depersonaliziranu podlogu iskustva.²⁵ Ono, dakle, nije prikazano kao djelatan subjekt u konkretnim situacijama, već kao biološka stvarnost koja omogućava djelovanje. *Umijeću* stoga najviše smisla ima pristupiti pomoću Csordasevih komponenata korporealnosti, tj. odrednica koje čine iskustvo otjelovljenosti, redom: tjelesnog oblića, osjetilnog iskustva, pokretnosti, orijentacije, sposobnosti, roda, metabolizma i fiziologije, suprisutnosti, afekata i vremenitosti.²⁶

Konačno, prije pristupanja konkretnoj analizi valja osloviti potencijalnu zapreku proučavanju povijesnih izvora kroz prizmu kulturne fenomenologije – narav istraživačke materije. Za razliku od antropologije koja podatke za svoja istraživanja crpi ponajprije uz pomoć oralnih metoda, historijska znanost najčešće je osuđena na proučavanje tekstom (ili slikom) posredovanih tragova prošle zbilje. Kako bi proučavanje subjektivnog doživljaja prošle zbilje bilo epistemološki moguće potrebno je redefinirati ulogu jezika. Pobornici fenomenoloških pristupa stoga se vode Heideggerovom maksimom da jezik *razotkriva* iskustvo.²⁷ Dakle, iako su subjektivna iskustva dohvatljiva samo pojedincima koji ih proživljavaju, činjenica da u jeziku postoji pojam kojim imenujemo niz sličnih fenomena

²³ Thomas J. Csordas, „Cultural Phenomenology. Embodiment: Agency, Sexual Difference, and Illness,“ u: *A Companion to the Anthropology of the Body and Embodiment*, ur. Frances E. Mascia-Lees (Chichester: Wiley-Blackwell, 2011), 137; Thomas J. Csordas, „Introduction: the body as representation and being-in-the-world,“ u: *Embodiment and Experience. The Existential Ground of Culture and Self*, ur. Thomas J. Csordas (Cambridge: Cambridge University Press, 1995), 10-11. Kako bi čitatelju približio svoje ideje, Csordas u svojim radovima razliku između tijela i otjelovljenja redovito uspoređuje s Barthesovom oprekom između djela i teksta.

²⁴ Csordas 2011, 138-147.

²⁵ Fabrizio Bigotti i Jonathan Barry, „Introduction,“ u: *Santorio Santori and the Emergence of Quantified Medicine, 1614-1790. Corpuscularianism, Technology and Experimentation*, ur. Jonathan Barry i Fabrizio Bigotti (Cham: Palgrave Macmillan, 2022), 18.

²⁶ Ibid. 147-148.

²⁷ Csordas 1999, 146.

dozvoljava nam da o njima i raspravljamo.²⁸ To, međutim, ne znači da jezik treba promatrati izvan njegova kulturno-povijesnog konteksta: zadatak je povjesničara proučiti rekurzivni odnos kulturnog imaginarija na refleksivnoj i fenomenoloških osjećaja na predrefleksivnoj razini te istražiti na koji su način ljudi u određenom vremensko-prostornom kontekstu kodirali i tumačili svoja iskustva.

Slijedom navedenoga, *Umijeće* predstavlja idealnu materiju za historijsko-antropološko istraživanje upravo zato što omogućava analizu na dvije razine: semiotičkoj i fenomenološkoj. Prva se razina tiče znanstvenih predodžbi o tijelu koje Santorija nedvojbeno situiraju u širi kontekst ranonovovjekovne medicinske episteme, pri čemu je tijelo prikazano kao objekt, tj. predmet znanstvenih istraživanja. Druga se, pak, razina tiče Santorijeva vlastitog iskustva otjelovljenja temeljem kojega je izvodio zaključke. Žanrovskim i (proto)znanstvenim konvencijama unatoč, *Umijeće* obiluje formulacijama koje upućuju na subjektivan doživljaj otjelovljenja: „tijelo“ se u *Umijeću* redovito *osjeća* na određen način. Analizom u nastavku stoga ćemo proučiti upravo trenutak u kojem fenomenološko tijelo postaje objektivno tijelo te na koji je način kulturno-povijesni trenutak utjecao na Santorijev proces samoobjektivacije. Uostalom, valjanost fenomenološke interpretacije Santorijeva najvažnijega djela potvrđuje i njegova izjava da je „liječnik osjetilni filozof koji ne proučava ono što se ne nadaje osjetilima: liječnik, naime, uvijek prezire dogmu o postojanju neosjetilnoga“.²⁹ Santorio, dakle, instrument spoznaje pronalazi ne samo u mjernim instrumentima, već i u *osjetilnom filozofu*, tj. *otjelovljenoj* osobi liječnika.

3. STRUKTURA RANONOVOVJEKOVNOG MEDICINSKOG ZNANJA

a. Hipokratsko-galenovska paradigma

Prije no što prionemo analizi, potrebno je ukratko se osvrnuti na intelektualno-znanstveni pejzaž u kojem je Santorio djelovao. Iako je Santorijeva misao u metodološkom smislu nedvojbeno inovativna, na sadržajnoj razini ona i dalje barata konceptualnim vokabularom hipokratsko-galenovske paradigme. Riječ je o sveobuhvatnom sustavu ideja i

²⁸ Joanna Bourke, *The Story of Pain. From Prayer to Painkillers* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 7.

²⁹ „Sed medicus quae est sensatus philosophus, non tractat, nisi quae sensibus subiiciuntur: medicus enim semper descipit dogma insensibile.“ Santorio Santorio, *Commentaria in primam Fen primi libri Canonis Avicennae* (Venecija: Giacomo Sarcina, 1625), col. 62E. Ovim putem zahvaljujem dr. sc. Zrinki Blažević na prijevodu citata.

praksi baštinjenom iz antike koji je medicinu definirao kao znanstveno-savjetodavnu djelatnost čiji je cilj produljiti životni vijek i očuvati zdravlje.³⁰ Potonje se pritom definiralo kao *eukrasia*, tj. ravnoteža četiriju tjelesnih tekućina.³¹ Navedeni pristup zdravlju temeljio se, dakle, na elementarističkim tumačenjima prema kojima su sve pojave u prirodi (kako onoj koja nas okružuje, tako i u našoj vlastitoj, ljudskoj) sačinjene od četiriju kvaliteta: toplog, hladnog, suhog i vlažnog.³² Bolešću se zato smatrala patološka prevlast jedne kvalitete ili tjelesne tekućine nad ostalima.

Savršena ravnoteža kvaliteta bila je, međutim, držana neostvarivim idealom. Naime, još je Galen vjerovao da ljudska tijela nikad nisu potpuno temperirana: čovjeku svojstvena (nepatološka) prevlast jedne od četiriju tjelesnih tekućina određivala je temperament, a shodno tome i konstituciju pacijenta. Upravo je zato individualizacija tretmana bila jedan od temeljnih zahtjeva ranonovovjekovne učene medicine.³³ Budući da tjelesnu građu nije bilo moguće promijeniti, liječnici su isticali važnost zdravih navika kojima bi se korigirale urođene fizičke nesavršenosti i preduhitrio razvoj bolesti.³⁴ S ciljem prevencije svojim su pacijentima stoga propisivali individualizirane zdravstvene režime koje su temeljili na Galenovom konceptu šest neprirodnih stvari (*sex res non-naturales*).³⁵ U pitanju su čimbenici zdravlja na koje čovjek može utjecati kako bi spriječio bolest, redom: 1) zrak i voda, 2) hrana i piće, 3) spavanje i budnost, 4) vježbanje i mirovanje, 5) zadržavanje i ispuštanje te 6) duševna čuvstva.³⁶ Kao što

³⁰ Budući da je u pitanju složen i dinamičan sustav znanja koji je oblikovao medicinsku misao Zapada od antike do utemeljenja stanične teorije, ovo poglavlje donosi uvelike pojednostavljen pregled njegovih temeljnih postulata. Paradigma je naziv dobila po grčkim liječnicima Hipokratu (460. pr. Kr. – 377. pr. Kr.) i Galenu (129. – 199.). Usp. Harold J. Cook, „Medicine,“ u: *The Cambridge History of Science. Early Modern Science*, ur. Katharine Park i Lorraine Daston, sv. 3, ur. serije David C. Lindberg i Ronald L. Numbers (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 409.

³¹ Peter E. Pormann, „Medical Conceptions of Health from Antiquity to the Renaissance,“ u: *Health: A History*, ur. Peter Adamson (Oxford: Oxford University Press, 2019), 46. Nijansiranu intelektualno-historijsku analizu donosi: Bigotti 2019, 114.

³² Kvalitete u parovima tvore osnovne elemente (zrak je topao i vlažan, vatra topla i suha, zemlja hladna i suha, a voda hladna i vlažna), kojima odgovaraju tjelesne tekućine (krv, žuta žuč, crna žuč i sluz) i temperamenti (sangviničan, koleričan, melankoličan i flegmatičan). Hartmut Böhme, „Elemente - Feuer Wasser Erde Luft,“ u: *Vom Menschen. Handbuch Historische Anthropologie*, ur. Christoph Wulf (Weinheim i Basel: Beltz Verlag, 1997), 30-37; Andrew Wear, „Making Sense of Health and the Environment in Early Modern England,“ u: *Medicine in Society. Historical Essays*, ur. Andrew Wear (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 120.

³³ Guido Giglioni, „Health in the Renaissance,“ u: *Health: A History*, ur. Peter Adamson (Oxford: Oxford University Press, 2019), 154-155; Cook 2008, 409.

³⁴ Ibid. 150.

³⁵ Uz neprirodne, hipokratsko-galenovska medicina poznavala je i prirodne (*res naturales*) i protuprirodne stvari (*res contra-naturales*). Prirodne stvari podrazumijevale su prethodno spomenutu građu tijela, dok su se protuprirodne odnosile na čimbenike koji narušavaju zdravlje i normalno funkcioniranje tijela. Usp. Cook 2008, 410.

³⁶ Kategorija „zadržavanje i ispuštanje“ najčešće se odnosila na spolne odnose. Usp. Louise Hill Curth, „Lessons from the Past: Preventive Medicine in Early Modern England,“ *Medical Humanities*, vol. 29 (2003), 16; Saul Jarcho, „Galen's Six Non-Naturals: A Bibliographic Note and Translation,“ *Bulletin of the History of Medicine*, vol. 44, br. 4 (1970), 375-376.

ćemo pokazati analizom, regulacijom neprirodnih stvari liječnici su zapravo nastojali pospješiti metaboličke procese kojima se rafiniraju tjelesne tekućine i na taj način uravnotežiti tijelo.

Pokušaj upravljanja okolišnim čimbenicima sasvim je u skladu s ranonovovjekovnim poimanjem uloge medicine. Kao što smo prethodno naznačili, hipokratsko-galenovska medicina sastojala se od higijene, umijeća očuvanja zdravlja, i terapeutike, umijeća liječenja bolesti. Naglasak je, dakle, u jednakoj mjeri bio i na prevenciji i na liječenju.³⁷ Utjecaj preventivne paradigme pritom nije bio ograničenoga dosega kao što je tvrdila starija historiografija, već je prožimao sve aspekte života u ranonovovjekovnoj Europi (a posebice u Italiji), čemu svjedoče ne samo materijalna kultura i kultura stanovanja, već i cijeli niz zdravstvenih priručnika na narodnim jezicima čiji su autori bili upravo učeni liječnici.³⁸ Ipak, ključnu ulogu u napretku učene medicine tijekom 16. i na prijelazu u 17. stoljeće odigralo je ponovno otkriće i diseminacija Hipokratovih i Galenovih djela, koja su dotad u Europi bila poznata samo u obliku arapskih prijevoda i prerada.³⁹

b. Novovjekovna anatomija i interes za tijelo

Budući da je renesansna krilatica glasila *ad fontes*, ne čudi što su se i ranonovovjekovni liječnici ozbiljno prihvatili ne samo proučavanja, već i kreativnog takmičenja s antičkim uzorima (*aemulatio*).⁴⁰ Jedno od područja medicinske spoznaje koje je dobilo na važnosti tiskom Galenova opusa u Manuzijevoj (Venecija, 1525.), Giuntijevoj (Venecija, 1541.) i Frobenovoj nakladi (Basel, 1542.) bila je stoga i anatomija.⁴¹ Naime, Galen je u svojim djelima, a osobito u traktatu *Anatomicae administrationes* (Anatomski postupci), isticao važnost vlastoručne disekcije kao jedinog načina ovladavanja liječničkim umijećem i znanjem.⁴² Kako bi, dakle, provjerili (i potvrdili) ispravnost njegovih tumačenja (*confirmatio*), renesansni liječnici prionuli su disekciji ljudskih tijela, čime je krajem 16. stoljeća započeta transformacija

³⁷ Giglioni 2019, 149.

³⁸ Sandra Cavallo i Tessa Storey, *Healthy Living in Late Renaissance Italy* (Oxford: Oxford University Press, 2013), 7-9; Giglioni 2019, 143-144.

³⁹ Nancy G. Siraisi, *Medieval and Early Renaissance Medicine. An Introduction to Knowledge and Practice* (Chicago i London: The University of Chicago Press, 1990), 11, 14-15.

⁴⁰ Bigotti 2019, 33.

⁴¹ Uz anatomiju zamašnjak su dobile i botanika i nosologija, grana medicine koja se bavi popisivanjem i klasifikacijom bolesti. Usp. Bigotti 2019, 35; Jerome J. Bylebyl, „The School of Padua: Humanistic Medicine in the Sixteenth Century,” u: *Health, Medicine and Mortality in the Sixteenth Century*, ur. Charles Webster (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), 342.

⁴² Bigotti 2019, 37; Bylebyl 1979, 357.

medicine u eksperimentalnu prirodnu znanost.⁴³ Iznimno važnim i utjecajnim centrom anatomskih istraživanja pokazalo se Sveučilište u Padovi na kojem je Santorio studirao i, kasnije, predavao. Iako su se u Padovi disekcije vršile od 1368., u pitanju nije bio sveučilišni predmet, već demonstracija koja se održavala jednom godišnje.⁴⁴ Status zasebnoga kolegija s vlastitom profesurom anatomija je u Padovi dobila upravo u 16. stoljeću, nemalim dijelom i zbog zasluga ondje zaposlenih uglednih anatoma predvođenih Andrijom Vezalom (1514. – 1564.).⁴⁵ Oni su, po uzoru na Galena, naglašavali važnost vlastitoga iskustva, stoga su i silabi padovanskog studija medicine odražavali važnost kliničke prakse i seciranja. Uz vizite pacijentima, studenti su pohađali i predavanja iz anatomije koja su se održavala u posebnim teatrima izgrađenima upravo u tu svrhu.⁴⁶

Spomenuti teatri, doduše, nisu vrata otvarali isključivo studentima medicine. U pitanju je bio *theatrum publicum et perpetuum*: predavanjima iz anatomije mogli su prisustvovati svi zainteresirani pojedinci, od mletačkih patricija do ribara.⁴⁷ Osim javnih disekcija, izvor saznanja o unutrašnjosti tijela bili su i kriomice tiskani pamfleti s reprodukcijama ljudske anatomije. Iako iznimno pojednostavljeni te nerijetko i neispravni, spomenuti materijali svjedoče interesu nestručne javnosti za građu tijela, koji je bio toliko snažan i rasprostranjen da o kasnorenesansnom društvu možemo govoriti kao o „kulturi disekcije“.⁴⁸ K tome, većina materijala bila je naslovljena *nosce te ipsum*, pri čemu se delfijska maksima više nije odnosila samo na psihološku, već i anatomsku autorefleksiju.⁴⁹ Međutim, za razliku od pamfleta koji su pretiskivani bez značajnijih izmjena sve do 18. stoljeća, anatomija (i medicina uopće) bilježila je napretke. Iako su ranonovovjekovni liječnici zadržali hipokratsko-galenovski konceptualni vokabular i okvir, pojmove su reinterpretili u skladu s rezultatima vlastitih anatomskih istraživanja.⁵⁰ Kao što ćemo pokazati, nova otkrića pospješila su preobrazbu humoralne u ijatrofizikalnu i ijatrokemijsku patologiju, pri čemu su tumačenja sve češće bivala temeljena na

⁴³ Bigotti 2019, 34. Za raspravu ideje „znanstvene revolucije“ u historiografiji, vidi: Steven Shapin, *The Scientific Revolution* (Chicago: The University of Chicago Press, 1996).

⁴⁴ Siraisi 1990, 88.

⁴⁵ Bylebyl 1979, 353; William Eamon, „Science and Medicine in Early Modern Venice,“ u: *A Companion to Venetian History, 1400-1797*, ur. Eric R. Dursteller (Leiden i Boston: Brill, 2013), 709.

⁴⁶ Bylebyl 1979, 339; Cynthia Klestinec, „A History of Anatomy Theaters in Sixteenth-Century Padua,“ *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, vol. 59, br. 3 (2004), 389, 399.

⁴⁷ Klestinec 2004, 401.

⁴⁸ Jonathan Sawday, *The Body Emblazoned. Dissection and the Human Body in Renaissance Culture* (London i New York: Routledge, 1996), 2-6; „Chapter 4: Knowe Thyself. The Uses and Functions of Anatomical Images,“ *Medical History*, vol. 43, br. 19 (1999), 46-73. <https://doi.org/10.1017/S0025727300073117>

⁴⁹ Andrea Carlino, „Knowe Thyself: Anatomical Figures in Early Modern Europe,“ *RES: Anthropology and Aesthetics*, vol. 27 (1995), 64-65.

⁵⁰ Bigotti 2019, 70.

premisama klasične mehanike.⁵¹ Dakle, upravo je verifikacija pročitana, koju je nalagao i sam Galen, dovela do prvog ozbiljnog kolebanja između antičkih autoriteta i novih saznanja.

c. Početci kvantifikacije u medicini

Jedan od prvih koncepata koji je reinterpetiran uslijed novih otkrića bio je, dakako, onaj zdravlja. Za razliku od antičkih tumačenja koja su zdravlje smatrala nedostižnim idealom kojem pojedinci trebaju stremiti neovisno o temperamentu, ranonovovjekovna medicinska misao kretala se u smjeru individualizacije. Naime, liječnici su zdravlje počeli tumačiti ne kao nepromjenjivo stanje savršene ravnoteže, već kao stupanj udaljenosti od njega pri kojem osoba zadržava sposobnost odolijevanja bolesti (*potentia resistendi*).⁵² Tako definirana „protežnost zdravlja“ (*latitudo sanitatis*) razlikovala se od osobe do osobe, a ovisila je o čimbenicima poput dobi, spola i okoline. Ideja kao takva nije bila nova jer je korijene vukla iz Aristotelove teorije promjene i Galenovog koncepta protežnosti (*latitudo*). Međutim, ono što jest bilo novo bio je pokušaj precizne kvantifikacije zdravlja, tj. pripisivanja numeričke vrijednosti stupnju udaljenosti od ideala.⁵³ Pritom u pitanju nije bio radikalna rez s prošlošću, već operacionalizacija postojećih koncepata, ponajprije koncepta intenziteta.⁵⁴ Iako je hipokratsko-galenovska medicina nastojala utvrditi „red veličine“ patoloških pojava, to nije činila pomoću točno definiranih kvantitativnih parametara, već temeljem usporedbe fenomena. Tako su, primjerice, liječnici toplinu (današnjim konceptualnim rječnikom temperaturu) tijela procjenjivali polaganjem dlana na pacijenta, pri čemu je ključno mjerilo bilo liječnikovo iskustvo.⁵⁵ No, budući da su i liječnici smatrani tek ljudima podložnima humoralnoj neuravnoteženosti, mjerilo istine krajem renesanse počeli su tražiti ne samo u tijelu, već i izvan njega – u instrumentima.

Pretpostavka koja je omogućila uvođenje mjernih i inih instrumenata kao alata spoznaje u prirodnu filozofiju (pa tako i u medicinu) bilo je uvjerenje da oni ne iskripljuju, već izoštravaju

⁵¹ Giglioni 2019, 145.

⁵² Bigotti 2019, 236.

⁵³ Ibid. 233-235; Giglioni 2019, 144; Grmek 1996, 17-21; Pormann 2019, 52-53.

⁵⁴ Osobito plodonosnim pristupom u proučavanju povijesti znanja i znanosti pokazao se onaj historije isprepletanja. Za razliku od tradicionalnih tumačenja koja počivaju na ideji linearnosti i teleološkog razvoja, historija isprepletanja znanost promatra kao društvenu praksu u kojoj dolazi do fenomena „istovremenosti neistovremenoga“, tj. organskog prožimanja različitih ideja. Usp. Zrinka Blažević i Tihana Kušter, „Historija isprepletanja danas: teorijska polazišta i istraživačke perspektive,” *Radovi - Zavod za hrvatsku povijest*, vol. 52, br. 1 (2020), 15-36; Sophie Roux, „Forms of Mathematization (14th - 17th Centuries),” *Early Science and Medicine*, vol. 15, br. 4/5 (2010), 319-337.

⁵⁵ Bigotti 2019, 229; Grmek 1996, 21.

percepciju.⁵⁶ Tako je i gore spomenutom intenzitetu topline, koji je prethodno bio utvrđivan isključivo dodiranjem, pomoću raznih mjernih sprava mogla biti pridružena brojčana vrijednost. Predmetom najranijih mjerenja u ranonovovjekovnoj medicini bili su parametri poput težine, topline, vlažnosti i pulsa, a cilj je bio utvrditi njihovu varijabilnost i njoj pridružena zdravstvena stanja.⁵⁷ Iz navedenoga možemo zaključiti da su ranonovovjekovni liječnici nastojali kvantificirati ono što se u hipokratsko-galenovskoj medicini smatralo kvalitetom: inovativnim metodama usprkos i dalje su pokušavali izmjeriti protežnost zdravlja. Iako je napredak u znanosti češće zaslug zajednice negoli pojedinaca, Santorio je neosporivo bio jedan od prvih promicatelja kvantitativnih metoda u medicini. Sljedeće poglavlje stoga će ukratko prikazati njegov život i djelo.

4. PRODUKCIJSKI ASPEKTI

a. Autor

Santorio Santorio rođen je 29. ožujka 1561. u istarskom Justinopolu, današnjem Koprju. Njegov otac Antonio u Koprje je doselio iz Spilimberga u Furlaniji kao vojni dostojanstvenik u službi Mletačke Republike, a majka Elisabetta bila je kći koparske plemićke obitelji Cordoni (ili Cordonia). Djetinjstvo je proveo u Veneciji, a odgajan je i školovan s Andreom Morosinijem.⁵⁸ Laureat doktora medicine stekao je na Sveučilištu u Padovi, najvjerojatnije oko 1585.⁵⁹ Nakon studija bavio se liječničkom praksom u Padovi, gdje je započeo svoja prva medicinska mjerenja i bio članom intelektualnoga kruga okupljenoga oko humanista Gian Vincenza Pinellija (1535. – 1601.).⁶⁰ Prema najnovijim saznanjima, Santorio je razdoblje između 1588. i 1592./1593. proveo u službi nekoga poljskog kneza, najvjerojatnije kao vojni

⁵⁶ Jan Golinski, *Making Natural Knowledge: Constructivism and the History of Science* (Chicago i London: The University of Chicago Press, 2005), 145-152; Paolo Rossi, *Rodenje novovjekovne znanosti u Europi* (Zagreb: InTri, 2019), 229-230; Ofer Gal i Raz Chen-Morris, „Empiricism Without the Senses: How the Instrument Replaced the Eye,“ u: *The Body as Object and Instrument of Knowledge. Embodied Empiricism in Early Modern Science*, ur. Charles T. Wolfe i Ofer Gal (Heidelberg, London i New York: Springer, 2010), 121-147.

⁵⁷ Bigotti 2019, 230-231.

⁵⁸ Andrea Morosini (Venecija, 14. II. 1558. – 13. VII. 1618.), mletački patricij i političar. Član Senata i Vijeća deseterice, reformator Sveučilišta u Padovi, duždev savjetnik i autor djela *Historia Veneta ab anno MDXXI usque ad annum MDCXV. In quinque partes tributa*. S bratom Nicolóom osnivač Ridotta Morosini, intelektualnog salona koji je između otprilike 1578. i 1598. okupljao protivnike rimskog i španjolskog uplitanja u politiku Mletačke Republike. Salon su, među ostalima, pohađali i budući dužd Nicoló Contarini te Paolo Sarpi, Giordano Bruno i Galileo Galilei. Detaljnije usp. *Dizionario Biografico degli Italiani*, s.v. „Andrea Morosini“ ([https://www.treccani.it/enciclopedia/andrea-morosini_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/andrea-morosini_(Dizionario-Biografico)/), datum pristupa 27.8.2022.).

⁵⁹ Bigotti i Barry 2022, 8.

⁶⁰ Ibid. 8.

liječnik. Tijekom toga razdoblja u više je navrata posjetio Ugarsku i Hrvatsku, a od 1594. ponovno je boravio u Veneciji.⁶¹ U mletačkoj metropoli proslavio se intelektualnim radom i privatnom liječničkom praksom, ali i angažmanom u salonu Ridotto Morosini. Zahvaljujući osobnom i profesionalnom ugledu te političkim vezama, Santorio je 1611. bio imenovan profesorom teorijske medicine na Sveučilištu u Padovi,⁶² a 1616. i prvim predsjednikom novoutemeljenog *Collegio Veneta*, posebne institucije koja je financijski pomagala potrebite padovanske studente te omogućavala studij i izdavala diplome pojedincima koji nisu bili rimokatoličke vjeroispovijesti.⁶³ Nastavnih dužnosti bio je razriješen 1624. na vlastiti zahtjev, poglavito zbog promjene političke klime i društvenih pritisaka koji su shodno tome uslijedili.⁶⁴ Međutim, kraj profesorske karijere za Santorija nije značio i kraj liječničkog djelovanja: šest godina kasnije bio je izabran za predsjednika mletačkoga liječničkog udruženja, a doprinos suzbijanju znamenite kuge iz 1630/1631. dao je sastavljanjem epidemioloških uputa. Umro je u Veneciji 25. veljače 1636., a za sobom je ostavio velik imetak.⁶⁵

Kao što smo već istaknuli, povijest znanosti Santorija pamti ponajprije kao izumitelja mjernih i kirurških instrumenata. Svoje najvažnije naprave i njihovu namjenu opisao je još 1612. u djelu *Commentaria in artem medicinalem Galeni* (Komentar Galenova medicinskog umijeća): pulsilogij je, kao što ime otkriva, služio za mjerenje pulsa,⁶⁶ termometar za utvrđivanje temperature,⁶⁷ a stolac za vaganje (*sella Sanctorii*) za mjerenje neosjetnog

⁶¹ Bigotti i Barry 2022, 9; Grmek 1952, 13-17.

⁶² Glavni kolegiji na studiju medicine u Padovi bili su teorijska i praktična medicina (pri čemu valja napomenuti da potonja nije bila „praktična“ u današnjem smislu kliničke prakse). Profesor teorijske medicine studente je poučavao općim načelima medicine i metodologiji proučavanja i liječenja bolesti, a profesor praktične medicine kako spomenute metodološke postupke primijeniti na pojedinačne bolesti. Teorijska medicina tako je obuhvaćala fiziologiju, opću patologiju i higijenu, dok se praktična medicina bavila posebnom patologijom i terapeutikom. Silabi su se, dakle, u velikoj mjeri prožimali i preklapali. Usp. Bylebyl 1979, 338-339; Cook 2008, 408-409, Siraisi 1990, 73-74.

⁶³ Barry i Bigotti 2022, 19.

⁶⁴ Ibid. 23. U pitanju je bio sukob prorimske i proturimske struje u javnom životu Republike, koji je bio posljedica tzv. spora oko interdikta (1605. – 1607.). Povod sukobu bili su zahtjevi Svete Stolice za izručenjem dvojice svećenika optuženih za teška kaznena djela te zahtjev za opozivom zakona o crkvenom vlasništvu koje je Senat donio godinu dana ranije. Takvi su zahtjevi protumačeni kao zadiranje u unutarnju autonomiju Mletačke Republike i, kao takvi, odbijeni. Papa Pavao V. stoga je proglasio interdikt nad cijelom državom, na što je Paolo Sarpi, u ime *Serenissime*, odgovorio nizom spisa u kojima iz pravnog gledišta brani apsolutni autoritet države. Spor je okončan 1607. francuskim posredovanjem, no napetosti su potrajale godinama. Usp. Gaetano Cozzi, Michael Knapton i Giovanni Scarabello, *Povijest Venecije*, sv. 2, prev. Vanesa Begić i dr. (Zagreb: Izdanja Antibarbarus d.o.o., 2007), 115-133.

⁶⁵ Santorijeva oporuka otkriva da je neposredno pred smrt raspolagao imetkom od 41 730 dukata (u pokretninama): tvrdio je da je cijeli iznos stekao isključivo vlastitim radom. Bigotti i Barry 2022, 7.

⁶⁶ Usp. Fabrizio Bigotti, David Taylor i Joanne Welsman, „Recreating the Pulsilogium of Santorio: Outlines for a Historically-Engaged Endeavour,“ *Bulletin of the Scientific Instrument Society*, br. 133 (2017).

⁶⁷ Iako neki povjesničari znanosti otkriće i sustavnu uporabu termometra pripisuju Galileu Galileiju, Fabrizio Bigotti u svojim radovima nastojao je dokazati da je termometar izumio upravo Santorio. Usp. Fabrizio Bigotti, „The Weight of the Air: Santorio's Thermometers and the Early History of Medical Quantification Reconsidered,“ *Journal of Early Modern Studies*, vol. 7, br. 1 (2018); Bigotti 2019, 226-227.

isparavanja.⁶⁸ Svi instrumenti, dakle, počivaju na istom principu: cilj im je pomoću kvantitativnih metaboličkih parametara utvrditi udaljenost od prirodnog stanja, tj. stupanj narušenosti vitalnih funkcija u trenutku mjerenja.⁶⁹ Potonje upućuje na činjenicu da Santorio bolest nije promatrao isključivo (ili čak primarno) kroz prizmu kvalitete, već i kvantitete.⁷⁰ Naime, Santorijev odmak od tradicionalnih dijagnostičkih pretpostavki proizlazio je iz njegova shvaćanja materije. Za potrebe ovoga rada dovoljno je istaknuti da je Santorio materiju poimao kao zrnastu strukturu čija svojstva proizlaze iz razmještaja, oblika i brojnosti (*situs, figura, numerus*) korpuskula koje je tvore.⁷¹ Upravo je zahvaljujući matematizaciji i sustavnom mjerenju metaboličkih procesa Santorio često istican kao idejni začetnik ijatrofizike (ili ijatromehanike), liječničkog nauka nastalog u 17. stoljeću koji je fiziološke pojave tumačio zakonima mehanike.⁷² No, za razliku od kasnijih, naglašeno mehanicističkih koncepcija, Santorio ljudsko tijelo ni u jednom trenutku nije sveo na mehanički stroj.

U svojim djelima odbijao je, doduše, proučavati dušu kao takvu, ali to nije činio jer je osporavao njezino postojanje, već zato što ju je smatrao pitanjem metafizike. Naime, kasnorennesansni galenisti dušu su opisivali kao nematerijalnu, neopazivu pojavu, što se izravno kosilo sa Santorijevim poimanjem liječnika kao osjetilnog filozofa (*sensatus philosophus*).⁷³ Iz navedenoga možemo izvesti dva važna zaključka: liječnik, smatrao je Santorio, treba proučavati samo pojave koje se nadaju osjetilima, a kako bi to mogao činiti mora vjerovati u valjanost osjetila kao instrumenta spoznaje.⁷⁴ Takva interpretacija smješta ga na razmeđu skolastike i empirizma, intelektualnih pokreta koji su pod upitnik stavljali vjerodostojnost osjetila kao izvora spoznaje: Santorio se nije oslanjao isključivo na logičko-filozofsku argumentaciju ili na

⁶⁸ Teresa Hollerbach, „The Weighing Chair of Sanctorius Sanctorius: A Replica,“ *NTM Zeitschrift für Geschichte der Wissenschaften, Technik und Medizin*, vol. 26, br. 2 (2018).

⁶⁹ „Nos utimur quatuor instrumentis, quibus reddimur certi de *quantitate* recessus [a statu naturali]...“ (naglasak moj). Santorio Santorio, *Commentaria in artem medicinalem Galeni* (Venecija: Giacomo Antonio Somasco, 1612), Pars III, col. 374B-375B. Citirano prema Bigotti 2019, 230. Santorijevim izumima bavio se i Grmek, iako mlada generacija povjesničara znanosti njegova tumačenja smatra manjkavima i činjenično neutemeljenima. Usp. Grmek 1952, 31-61.

⁷⁰ Bigotti 2019, 246-247.

⁷¹ Korpuskularne teorije polaze od pretpostavke da su svi prirodni procesi (a shodno tome i promjene) posljedica interakcije „korpuskula“, tj. čestica. Santorijevo poimanje materije oslanjalo se na tzv. aristotelovski korpuskularizam, koji su posebno njegovali i razvijali liječnici školovani na Sveučilištu u Padovi. Usp. Bigotti 2019, 243-244; Fabrizio Bigotti, „Gears of an Inner Clock”: Santorio's Theory of Matter and Its Applications“, u: *Santorio Santorio and the Emergence of Quantified Medicine, 1614-1790. Corpuscularianism, Technology and Experimentation*, ur. Jonathan Barry i Fabrizio Bigotti (Cham: Palgrave Macmillan, 2022), 77.

⁷² Usp. Grmek 1996, 52-65.

⁷³ Bigotti 2019, 249.

⁷⁴ Svoja opažanja nerijetko je legitimirao izrazima poput „*medicus videt*“ (Santorio 1612, Pars III, col. 374B-375B).

instrumente, nego ih je, uz osjetilno iskustvo, ukomponirao u svoj eksperimentalni proces.⁷⁵ Uloga mjernih instrumenata, dakle, nije bila zamijeniti, već izoštriti i verificirati ljudsku percepciju. Upravo zato Santorio slovi kao jedan od začetnika eksperimentalne znanosti: uz provjerljivost zaključaka, inzistirao je i na njihovoj ponovljivosti.⁷⁶ Nju je, kao i danas, bilo moguće ostvariti isključivo u kontroliranim uvjetima. Ne čudi, stoga, što struktura *Umijeća* prati neprirodne stvari, tj. čimbenike zdravlja.⁷⁷

b. Djelo

Prvo izdanje *Umijeća medicinskih mjerenja* tiskano je 1614. u Veneciji.⁷⁸ Kao što smo ranije istaknuli, riječ je o medicinskom traktatu pisanom latinskim jezikom, izvornog naslova *Ars Sanctorii Sanctorii Iustinopolitani De Statica Medicina Aphorismorum Sectionibus septem comrehensa*. Djelo u suštini izučava na koji način i u kojoj mjeri neprirodne stvari utječu na smjer metaboličkih procesa, pospješuju li ih ili otežavaju. Do svojih saznanja Santorio je došao svakodnevno se važući stolcem za vaganje (*sella Sanctorii*), a zaključke je uobličio u aforizme, formu koju odlikuju deklarativnost i aksiomatičnost.⁷⁹ Djelo je organizirano u sedam odjeljaka u kojima Santorio, uz šest neprirodnih stvari, zasebno obrađuje i neosjetno isparavanje, nusproizvod treće probave.⁸⁰ Zbog načela strukturiranja i savjetodavne funkcije, *Umijeće* ima smisla uspoređivati ne samo sa suvremenim medicinskim traktatima, već i didaktičkom literaturom. Prvi „zdravstveni režimi“ pojavili su se početkom 16. stoljeća, a vrhunac popularnosti doživjeli su stotinjak godina kasnije. Riječ je o praktičnim smjernicama za očuvanje zdravlja koje su liječnici sastavljali za nestručnu (ali, dakako, pismenu i imućnu)

⁷⁵ Santorio je svoje aforizme opisao kao *theoremata*, tj. zaključke izvedene eksperimentalnom provjerom hipoteza. Usp. Bigotti 2019, 247-248; Gal i Chen-Morris 2010, 139-140, Siraisi 1990, 75-76.

⁷⁶ „Aforizmi sadržani u našoj knjizi o medicinskom mjerenju, koja je već objavljena prije nekoliko godina, svoju istinitost potvrđuju na temelju upotrebe ovog stolca (...) Ako su voljni slijediti istinu, svima ću njima udovoljiti time što će pravu i čistu istinu ne samo spoznati duhom i razumom, nego se u nju i posve opipljivo uvjeriti vlastitim očima, ako ono što sam u ovoj knjizi napisao o težini neosjetnog isparavanja i njegovim uzrocima, vremenu pojavljivanja, štetama i koristima, suvišku i manjku, te o utjecaju zraka, hrane i pića te ostalih šest neprirodnih stvari na sprečavanje ili poticanje neosjetnog isparavanja, kao i o ponečemu drugome, *preispitaju pomoću strogog statičkog pokusa* (naglasak moj).“ Usp. Santorio 1728, 2.

⁷⁷ Bigotti 2019, 233.

⁷⁸ Ovim putem zahvaljujem dr. sc. Zrinki Blažević, koja mi je ljubazno ustupila neobjavljeni rukopis svojeg prijevoda *Umijeća medicinskih mjerenja*. Svi prijevodi kojima se koristim pri analizi njezino su intelektualno vlasništvo. Aforizme ću citirati na način da prva rimska brojka predstavlja odjeljak, a druga aforizam. Tako oznaka II.XXI. predstavlja 21. aforizam drugog odjeljka.

⁷⁹ „Ja sam se prvi prihvatio te opasne zadaće i (ako se ne varam), to sam umijeće vlastitim razmišljanjem i tridesetogodišnjim iskustvom doveo do savršenstva.“ Usp. Santorio 1728, *Ad lectorem*.

⁸⁰ Odjeljci su redom naslovljeni: O vaganju neosjetnog isparavanja (*De ponderatione insensibilis perspirationis*), O zraku i vodi (*De aere et aquis*), O hrani i piću (*De cibo et potu*), O spavanju i budnosti (*De somno et vigilia*), O vježbanju i mirovanju (*De exercitatione et quiete*), O spolnom općenju (*De venere*) i O duševnim čuvstvima (*De animi affectibus*).

publiku.⁸¹ Režimi su stoga bili pisani narodnim jezikom i jednostavnim stilom, a bili su tiskani u manjim, pristupačnim formatima.⁸²

S obzirom na istaknuto, možemo zaključiti da je *Umijeće*, žanrovski i funkcionalno gledano, svojevrsni hibrid. Za razliku od medicinskih traktata, koji su mahom bili tiskani u formatu *quarto* (24 x 30 cm), prvo izdanje *Umijeća* izdano je kao *octavo* (20 x 25 cm), i to u nakladi od najmanje 400 primjeraka.⁸³ K tome, brojni zaključci formulirani su kao sugestije, što za učene rasprave nije bilo uvriježeno.⁸⁴ Navedeno sugerira da je djelo vjerojatno bilo namijenjeno svakodnevnoj uporabi.⁸⁵ S druge strane, *Umijeće* je neupitno proizvod humanističke učene tradicije. Prvi i najočitiji znak je jezik: djelo je pisano latinskim, jezikom koji je početkom 17. stoljeća i dalje bio ne samo *lingua franca* europskih učenih krugova, već i statusni simbol koji je liječnika intelektualca dijelio od neobrazovane konkurencije.⁸⁶ Uz jezičnu, nerazdruživo je bila vezana i stilska razina: Santorijev humanistički habitus tako se očitovao i u odabiru aforističke forme, kojom se služio i Hipokrat.⁸⁷ Naposljetku, *Umijeće* je, za razliku od zdravstvenih režima, čitatelju nudilo mogućnost individualizacije tretmana (ne samo) prema društvenim odrednicama (dob, spol, staleška pripadnost), već i prema temperamentu.⁸⁸ Konačno, ranonovovjekovna predodžba tijela bila je holistička i (zbog humoralne etiologije) daleko nijansiranija negoli suvremena, što će pokazati i analiza u narednim poglavljima.

⁸¹ Pokušaj učenih liječnika da režimima utječu na mišljenje pacijenata te na taj način zadrže svoj društveni status i simbolički kapital možemo promatrati i u kontekstu diversifikacije medicinskog tržišta, osobito u Italiji. Usp. William Eamon, „Pharmaceutical Self-Fashioning or How to Get Rich and Famous in the Renaissance Medical Marketplace,” *Pharmacy in History*, vol. 45, br. 3 (2003), 124-127; Cavallo i Storey 2013, 20.

⁸² Cavallo i Storey 2013, 21-24.

⁸³ Na području Mletačke Republike privilegij su stjecale knjige tiskane u najmanje 400 primjeraka. Usp. Cavallo i Storey 2013, 14; Bigotti i Barry 2022, 13.

⁸⁴ Primjerice I.LXIV: „Koliko svakome priliči isparavanja da sačuva zdravlje, saznat ćeš na ovaj način (...).“

⁸⁵ *Libro popolare* tiskan je u manjim formatima (poput *octava* i *duodecima*), dok su za *libro umanistico* obično bili rezervirani srednji formati (primjerice *folio* ili *quarto*). Armando Petrucci, „Alle origini del libro moderno: libri da banco, libri da bisaccia, libretti da mano,” u: *Libri, scrittura e pubblico nel Rinascimento*, ur. Armando Petrucci (Rim i Bari: Laterza, 1979), 141-143.

⁸⁶ Michael Stolberg, „Zwischen Identitätsbildung und Selbstinszenierung. Ärztliches Self-Fashioning in der Frühen Neuzeit,” u: *Diskurse, Körper, Artefakte. Historische Praxeologie in der Frühneuzeitforschung*, ur. Dagmar Freist (Bielefeld: transcript Verlag, 2015), 40-41.

⁸⁷ „Smatrao sam uputnijim taj nauk opisati u aforizmima nego li u podrobnoj raspravi, ponajprije nastojeći oponašati našega velikog Učitelja jer sam uvijek držao pohvalnim ići njegovim stopama. Potom sam to učinio nagnan svojevrsnom nužnošću, kao i samim pokusima kojima sam se svakodnevno bavio tijekom mnogih godina.“ Usp. Santorio 1614, *Ad lectorem*. O aforizmima kao formulama više riječi bit će u kasnijim poglavljima.

⁸⁸ Cavallo i Storey 2013, 31.

5. ELABORACIJA ISTRAŽIVAČKOG PROBLEMA

a. Tijelo kao sustav: metabolizam, fiziologija i ideja ravnoteže

Ravnoteža i izmjena tvari temeljni su koncepti ranonovovjekovne medicine, stoga je analizu najsmislenije započeti razmatranjem fiziologije. Santorijev je pristup metabolizmu naglašeno holistički: probavu nikad ne promatra izolirano od ostalih fizioloških procesa. *Umijeće* tijelo ponajprije konceptualizira kao metabolički sustav koji asimilira korisne, a uklanja štetne tvari. Djelo počiva na pretpostavci da zdravo tijelo održava stalnu težinu, dok svaka (a osobito nagla) promjena upućuje na početak bolesti: „Ako se svakodnevno dodaje potrebna količina i kvaliteta onoga što nedostaje i uklanja ono čega je previše, moguće je obnoviti izgubljeno i očuvati stečeno zdravlje“ (I.I). Dakle, prema *Umijeću* tijelo kao sustav podliježe načelu pribrajanja i oduzimanja (*additio et ablatio*), koje Santorio u skladu s teorijom o tri vrste probave reinterpreтира kao dvofazan proces omekšavanja i ispuštanja hranjivih tvari (*elixatio et evacuatio*).⁸⁹

Ranonovovjekovna medicinska epistema transformacijske procese objašnjavala je uz pomoć analogija: probava je tako bivala tumačena kao svojevrsan postupak varenja (tj. kuhanja), na što upućuje i njezin latinski naziv *coctio*.⁹⁰ Prema spomenutoj teoriji, probava se odvijala u tri faze: tijekom prve probave u želudcu se razgrađivala hrana, tijekom druge u jetri pročišćavala krv, a tijekom treće obnavljale tjelesne tekućine.⁹¹ Kao što je za kuhanje potrebna vatra, za uspješnu probavu presudna je bila unutarnja toplina (*calidum innatum*), kvaliteta koja potiče preradu i upijanje hrane te na taj način upravlja probavom.⁹² Asimilacija je, dakle, bila shvaćana doslovno: tijelo je u svoja tkiva ugrađivalo sebi slične tvari i na taj se način regeneriralo.⁹³ S druge strane, držalo se da zadržavanje štetnih tvari priječi pročišćavanje

⁸⁹ Bigotti i Barry smatraju da se Santorijevo tumačenje metaboličke ravnoteže oslanjalo i na postulate dvostrukog knjigovodstva, s kojim se Santorio za mladosti susreo u očinskoj kući. Usp. Bigotti i Barry 2022, 7; Bigotti 2022, 82.

⁹⁰ Latinski naziv *coctio* izveden je iz glagola *coquo* (*coxi, coctum, 3.*), značenja kuhati, variti, peći. Usp. Ken Alcala, *Eating Right in the Renaissance* (Berkeley, Los Angeles i London: University of California Press, 2002), 54.

⁹¹ Pojam probave (*coctio*) bio je nadređen pojmu varenja (*digestio*), koji se odnosio na procese razgradnje tvari tijekom prve probave. Usp. Jacob Pancraz Bruno, *Castellus renovatus, hoc est Lexicon medicum* (Nürnberg: Christian-Sigismund Froberg, 1682), 321, 324-325; Michael Stolberg, *Experiencing Illness and the Sick Body in Early Modern Europe*, prev. Leonhard Unglaub i Logan Kennedy (New York: Palgrave Macmillan, 2011, 123-124.

⁹² Unutarnja toplina bila je poznata i pod nazivima *calor naturalis* i *calidum nativum*. Smatralo se da se nalazi u krvi, kojom protječe ljudskim tijelom. Usp. Alcala 2002, 53; Bigotti 2019, 88-91; Bruno 1682, 206.

⁹³ Alcala 2002, 56-62, 65.

tjelesnih tekućina.⁹⁴ Za očuvanje metaboličke ravnoteže zato je jednako važno bilo i izlučivanje, koje je pratilo tri faze probave: ostatci prve probave tako su se ispuštali stolicom, druge urinom, a treće u obliku neosjetnog isparavanja.⁹⁵

Upravo je neosjetnom isparavanju Santorio posvetio najviše pažnje, tvrdeći da se najveći dio probavljenih (i neprobavljenih) tvari izlučuje putem kože.⁹⁶ Prvi, a ujedno i opsegom najveći odjeljak svojevrstan je manifest u kojem Santorio ističe važnost pravilnoga isparavanja i nužnost njegova ispravnoga mjerenja.⁹⁷ Kao proizvod treće probave, neosjetno isparavanje bilo je znak da su svi probavni procesi uspješno privedeni kraju: najzdravijim isparavanjem zato je držao ono koje osoba i ne primjećuje.⁹⁸ Budući da termin neosjetnoga isparavanja u hrvatskom jeziku predstavlja leksičku prazninu, suvremenom čitatelju spomenuti je koncept možda najlakše predočiti pomoću znoja. Iako je razlika između znoja i neosjetnog isparavanja bila kontroverzno pitanje još u ranome novom vijeku, načelni je konsenzus učenih liječnika glasilo da je riječ o istoj izlučevini, ali različitom stupnju rafiniranosti.⁹⁹

Metabolički procesi omekšavanja bili su, dakle, proces stalnog rafiniranja unesene hrane. Stupanj rafiniranosti bio je proporcionalan lakoći ispuštanja, što potvrđuje i sljedeći aforizam: „Ako ono što se zadržalo u tjelesnim prolazima postane tekuće i ima sposobnost isparavanja, to je dobro, a ako ne, taj dio najprije postane tvrd, nalik na tvrdu kožu, a potom se pretvara u tumor“ (I.XLV). Iz navedenoga se mogu izvesti dva zaključka. S jedne strane, ljudska tijela bila su smatrana fluidnima: njima su u svakom trenutku protjecale četiri tjelesne tekućine i rafinirane izlučevine.¹⁰⁰ S druge strane, citat ukazuje i na reverzibilnost metaboličkih

⁹⁴ Stolberg 2011, 102-105.

⁹⁵ Ibid. 122-124.

⁹⁶ „Neosjetno isparavanje obično je samo po sebi mnogo obilnije nego sva osjetna isparavanja zajedno“ (I.IV); „Skriveno i neosjetno isparavanje nas čini lakšim više nego sva osjetna izlučivanja zajedno. Nakon spavanja prije osjetnog izlučivanja putem stolice svatko se osjeća lakšim. To je i točno jer je tijelo tada obično lakše oko tri libre“ (I.LVIII).

⁹⁷ Prvi odjeljak, „O vaganju neosjetnog isparavanja“ (*De ponderatione insensibilis perspirationis*), broji 140 aforizama, dok preostali odjeljci uglavnom ne premašuju sto aforizama.

⁹⁸ „Ako su stolica, znojenje ili povraćanje obilniji nego što trebaju biti, a isparavanje je manje, nije dobro“ (I.XIV); „Neosjetno isparavanje izlučevina je treće probave: stoga, ako nema prve, neće biti ni treće probave“ (III.LXXXIV); „Što je neosjetno isparavanje manje primjetno i bez vlažnosti, to je zdravije“ (I.XXIV).

⁹⁹ „Zdravo isparavanje koje odvodi mnogo nekorisnoga tereta iz tijela ne događa se putem znojenja nego putem nevidljivog isparavanja. Zimi se tijekom jednoga dana prirodno može izlučiti do 40 i više unci“ (I.XXI); „Isparavanje koje se ne razaznaje osjetilima prirodno je i označava snagu. Suprotno tome je pak znojenje“ (I.CX). Usp. E. T. Renbourn, „The Natural History of Insensible Perspiration: A Forgotten Doctrine of Health and Disease“, *Medical History*, vol. 4, br. 2 (1960), 136-144; Michael Stolberg, „Sweat. Learned Concepts and Popular Perceptions, 1500 – 1800“, *Blood, Sweat and Tears – The Changing Concepts of Physiology from Antiquity into Early Modern Europe*, ur. Manfred Horstmanshoff, Helen King i Claus Zittel (Leiden i Boston: Brill, 2012), 504-507; Stolberg 2011, 122-124.

¹⁰⁰ Fluidnost ujedno sugerira i emocionalnu nestabilnost, o čemu će riječi biti u poglavlju o afektima. Usp. Gail Kern Paster, *Humoring the Body. Emotions and the Shakespearean Stage* (Chicago i London: The University of Chicago Press, 2004), 19; Bigotti 2022, 82.

procesa. Zastoj isparavanja (poznat i pod nazivom adiapneustija), prouzročen unutarnjim ili izvanjskim čimbenicima, vodio je nastanku loše kvalitete, a shodno tome i gubitku zdravlja.¹⁰¹ Prethodno rafinirane izlučevine, smatrao je Santorio, tada bi se ponovno sabijale u izlučevinu nižega stupnja i zadržavale u tijelu te na taj način uzrokovale groznice i upale.¹⁰² Budući da se neosjetno isparavanje odvijalo putem kože, zapriječeno (ili, pak, presnažno) isparavanje smatralo se posljedicom pretjeranog stezanja i/ili širenja pora.¹⁰³ Naredno poglavlje stoga će razmotriti osjetilno iskustvo na primjeru kože.

b. Tijelo kao dio sustava: uloga osjetilnog iskustva

U ranome novom vijeku koža nije (kao u današnje vrijeme) bila smatrana čvrstom granicom koja pojedinca dijeli od okoline, već propusnom opnom koja ga s njome spaja.¹⁰⁴ Santorio kožu nije poimao kao zaseban organ, a poput većine suvremenika pri njezinome opisu služio se analogijom (ribarske) mreže: „Neosjetno isparavanje zbiva se ili preko tjelesnih pora koje su potpuno propusne i prekrivaju kožu poput mreže ili se zbiva preko usta, a u jednome danu se obično može popeti do oko pola libre, što potvrđuju kapljice na staklu ako se ono približi ustima“ (I.V). Navedena usporedba važna je jer upućuje na dvije ključne zadaće kože: ona čuva tjelesno jedinstvo, ali i omogućava kruženje tvari između čovjeka i njegove okoline (dakako, u oba smjera).¹⁰⁵

Izloženost izvanjskim utjecajima ranonovovjekovnim Europljanima predstavljala je izvor nelagode i nesigurnosti, a spomenuto uvjerenje ogleda se i u *Umijeću*. U njemu tijelo nije prikazano isključivo kao samodostatan sustav, već kao dio širega, prirodnog sustava. Iz navedenoga slijedi da santorijevsko tijelo ne postoji u vakuumu, već da je ono uvijek situirano u konkretnom prostoru. Santorio tako navodi cijeli niz unutarnjih i izvanjskih čimbenika koji

¹⁰¹ „Loša kvaliteta nastaje od suviška, a ne obratno“ (I.XVIII).

¹⁰² „Ako nakon vaganja vidiš da je došlo do zadržavanja isparavanja te nakon nekoliko dana nije došlo ni do znojenja ili mokrenja, po tome ćeš zaključiti da zadržavanje isparavanja naviješta skorou upalu“ (I.XLIII); „Gangrena ne nastaje kod onih koji imaju dobro isparavanje. Kod onih kod kojih je došlo do upale, nastaje bolest kostiju“ (I.CVI); „Ljudi slabe konstitucije zimi, a snažnije ljeti zadržano isparavanje pretvaraju u urin“ (II.XIX).

¹⁰³ Bigotti 2022, 83.

¹⁰⁴ Daniela Bohde, „Skin and the Search for the Interior: The Representation of Flaying in the Art and Anatomy of the Cinquecento,“ u: *Bodily Extremities. Preoccupations with the Human Body in Early Modern European Culture*, ur. Florike Egmond i Robert Zwijnenberg (Aldershot: Ashgate, 2003), 31-32; Stolberg 2011, 105-109.

¹⁰⁵ Ideja kože kao ribarske mreže prisutna je već u Platonovu *Timeju*. Usp. Mienneke te Hennepe, „Of the Fisherman's Net and Skin Pores. Reframing Conceptions of the Skin in Medicine, 1572–1714,“ u: *Blood, Sweat and Tears – The Changing Concepts of Physiology from Antiquity into Early Modern Europe*, ur. Manfred Horstmanshoff, Helen King i Claus Zittel (Leiden i Boston: Brill, 2012), 525-527.

onemogućavaju isparavanje, ali posebno ističe ulogu zraka.¹⁰⁶ On je, naime, imao dvojak učinak na zdravlje: toplina i vlažnost atmosferskog zraka utjecali su na prohodnost pora (a sukladno tome i na mogućnost isparavanja), dok je kužni zrak po udisanju uzrokovao kugu.¹⁰⁷ No, neovisno o etiologiji bolesti, prevladavalo je uvjerenje da će se simptomi manifestirati upravo na koži. Naime, ranonovovjekovna medicinska epistema nije poznavala ideju kožnih bolesti kao izdvojenoga fenomena: dermatoze su bile smatrane tek znakom prisustva štetnih tvari u tijelu.¹⁰⁸

Dobar primjer predstavljaju akrimonijske upale. Prema humoralnoj teoriji akrimonijom (*acrimonia*) se smatralo nagrizajuće djelovanje tjelesnih tekućina do kojega je dolazilo uslijed zadržanog isparavanja.¹⁰⁹ Na zastoj isparavanja velikim je dijelom utjecala upravo toplina atmosferskog zraka: prehladan zrak dovodio je do zatvaranja pora i taloženja prethodno rafiniranih izlučevina, dok je pretopao zrak raspršivao unutarnju toplinu tijela i na taj način priječio razlaganje unesene hrane.¹¹⁰ Učinak je bio isti: zbog gomilanja tvari (kako probavljenih, tako i neprobavljenih), oba metabolička poremećaja rezultirala bi osjećajem žarenja, osobito u predjelu kože.¹¹¹ No, unatoč detaljnim opisima i složenoj strukturi ranonovovjekovnoga medicinskog znanja, suvremeni čitatelji u svojim upalama vjerojatno ne bi prepoznali elemente akrimonije.

Akrimonijske upale stoga su zoran primjer manifestacije kulturne razlike na osjetljivoj razini. Biološko sučelje za dohvaćanje stvarnosti nije se značajno mijenjalo od ranoga novog vijeka. Međutim, ono što se jest promijenilo je način na koji ljudi objašnjavaju fiziološke

¹⁰⁶ „Tri su unutarnja razloga koja sprečavaju isparavanje: prirodna nemogućnost isparavanja, preokretanje njegova tijeka i opća slabost“ (I.LII); „Izvanjski uzroci koji onemogućavaju isparavanje su hladan, onečišćen i vlažan zrak, kupanje u hladnoj vodi, masna i ljepljiva hrana, izbjegavanje vježbanja tijela ili duha, a kod ljudi snažnije konstitucije, preveliko suzdržavanje od spolnih uzroka“ (I.LXVII).

¹⁰⁷ „Zrak koji je prekomjerno hladan, vlažan ili vjetrovit sprečava isparavanje. Stoga oni koji, poput žena, borave kod kuće, ne pate ni od kašlja ni od prehlade niti od upale pluća“ (II.LX); „Kugom se ne možemo zaraziti putem dodira već udisanjem kužnoga zraka ili zbog isparavanja osobnih stvari“ (I.CXXVII).

¹⁰⁸ Kožne promjene nisu se liječile, već tumačile kao znak da bolest ide svojim prirodnim tokom. Usp. Stolberg 2011, 105.

¹⁰⁹ Pojam je na popularnosti dobio širenjem ijatrokemijskih ideja tijekom 17. i 18. stoljeća. Usp. Stolberg 2011, 101-104.

¹¹⁰ „Izvanjska hladnoća onemogućava isparavanje kod ljudi slabe konstitucije jer raspršuje njihovu toplinu. Kod snažnijih ljudi ga pak povećava jer se njihova toplina vraća unutra i udvostručuje, čime prirodno postaju snažnijima. Potom težina zadržanog isparavanja smjesta nestaje, a tijelo se osjeća i postaje lakšim“ (I.LXVIII); „Ljeti nas muči vrućina, no ne ponajprije zbog topline zraka (naime, ljeti je svaki dio tijela topliji od zraka), nego zato što u ljetnome zraku nema dovoljno hladnoće da bi se prirodna toplina dovoljno koncentrirala. Zbog toga je ono što treba ispariti raspršeno po čitavome tijelu i ne može se prirodno izbaciti putem neosjetnog isparavanja. Ako se ono što treba ispariti zadržava u tijelu, postaje akrimoničnim i to je razlogom zašto nas ljeti muči vrućina“ (II.XXVII). Usp. Bigotti 2022, 84.

¹¹¹ „Ako je zadržano isparavanje akrimonijsko, izaziva groznice i upale kože. Ako je obilno, izaziva gnojenje, loše pročišćavanje tekućina ili kaheksiju“ (II.LI).

procesu (i, u konačnici, koje senzacije uopće svjesno zapažaju).¹¹² Potonje ukazuje na kulturnu uvjetovanost percepcije: budući da ljudi ne posjeduju urođeno znanje o unutrašnjosti tijela, pri tumačenju fizioloških procesa i osjetilnih iskustava oslanjaju se, među ostalim, na medicinska saznanja.¹¹³ Kulturni imaginarij i fenomenološki osjeti nalaze se, dakle, u rekurzivnom odnosu: ranonovovjekovni čovjek tako ne samo da zamjećuje osjećaj žarenja i potkožnog taloženja, već ga (za razliku od suvremenoga čitatelja) i *uči* zamijetiti (i to kao akrimoniju).¹¹⁴ S obzirom na činjenicu da je riječ o vrlo neugodnoj senzaciji, Santorio u *Umijeću* ujedno donosi konkretne preporuke za otvaranje ili zatvaranje pora, ovisno o željenom učinku. Iduće poglavlje stoga će biti posvećeno životnim praksama kojima se pojedinac može zaštititi od izvanjskih utjecaja.

c. Tijelo u prostoru: orijentacija i modaliteti intersubjektivnosti

Interakcija tijela i svijeta čini okosnicu Csordaseve kategorije suprisutnosti, koja podrazumijeva ne samo supostojanje subjekata (bilo humanih, bilo ahumanih), već i njihovo međudjelovanje.¹¹⁵ Suprisutnost se stoga u *Umijeću* manifestira kao mogućnost prilagodbe tijela okolini, ali i odabira (i oblikovanja) konkretne sredine kojim će si osoba osigurati najpovoljnije metaboličke uvjete. Slijedom navedenoga, santorijevsko „zdravo tijelo“ moguće je promatrati kao „zaštićeno tijelo“. Na takvu konceptualizaciju najjasnije upućuju aforizmi u kojima Santorio čitatelje savjetuje kako se prikladno odjenuti. Poput drugih aktivnosti i tjelesnih procesa, odijevanje je u *Umijeću* također prikazano u kontekstu regulacije neosjetnog isparavanja. Budući da tijelo samo ne može odolijevati izvanjskim utjecajima (i na taj način očuvati humoralnu ravnotežu), potrebno je dodatno ga zaštititi.¹¹⁶ „Zdravo tijelo“ tako postaje klizna, dinamična konstelacija: promjena jednog parametra (primjerice, vremenskih prilika) podrazumijeva usklađivanje svih parametara (odjeće, a posljedično i isparavanja).

Ideja zdravoga tijela kao zaštićenoga tijela odražava se i u aforizmima koji se odnose na spavanje. Budući da noću dolazi do promjene temperature (a shodno tome i do naglog širenja i/ili sužavanja pora), Santorio svojim čitateljima savjetuje da tijekom cijele godine spavaju

¹¹² Suvremena psihologija tako podvlači razliku između osjeta kao podražaja receptora i percepcije kao svjesnoga osjetnog doživljaja. Usp. E. Bruce Goldstein, *Osjeti i percepcija*, ur. hrv. izd. Vladimir Kolesarić, prev. Koraljka Modić Stanke i Veseljka Rebić (Jastrebarsko: Naklada Slap, 2011), 7.

¹¹³ Stolberg 2011, 174.

¹¹⁴ Ibid. 106-107.

¹¹⁵ Csordas 2011, 148.

¹¹⁶ „Najesen te neće mučiti nikakva bolest ako te nadolazeća hladnoća zatekne prikladno odjevena, ako koristiš diuretike i ako zadržiš istu tjelesnu težinu kao i prije“ (II.XLVI); „Onaj tko je dobro zaštićen odjećom bolje isparava i tako postaje lakšim“ (II.XLVII); „Oni koji u proljeće prebrzo odbace odjeću i najesen je prekasno odjenu, ljeti lako obole od groznice, a zimi od lošeg pročišćavanja tekućina“ (II.L).

pokriveni.¹¹⁷ Da nije riječ tek o preporukama, već o praksama koje su se doista svakodnevno primjenjivale svjedoči i materijalna kultura ranonovovjekovne Italije. Do početka 17. stoljeća većina sjevernotalijanskih kućanstava bila je opremljena krevetima s baldahinima, a u spavaćim sobama nerijetko su se nalazili i kamini. Kreveti se pritom više nisu nalazili na sredini, već u kutu prostorije, a bili su opremljeni i brojnim prekrivačima.¹¹⁸ Navedene mjere predostrožnosti poduzimale su se kako bi se spriječila izloženost tijela hladnoći i propuhu, a proizlazile su iz suvremene kulture medicinske prevencije (u kojoj je, uostalom, svojim *Umijećem* sudjelovao i Santorio).¹¹⁹

Ista kultura nalagala je i gradnju stambenih objekata na „zdravim mjestima“: ranonovovjekovni arhitekti nastojali su u svrhu očuvanja zdravlja iskoristiti prirodne prednosti određenoga prostora, prilagođavajući lokaciju zgrade i raspored prostorija „zdravim“ lokalnim vjetrovima, koji su „čistili“ zrak od nečistoća.¹²⁰ Santorio je također pristajao uz takvo tumačenje, tvrdeći da je „zrak u gradu lošiji od zraka na selu zato što je gušći i nečišćiji pa smanjuje apetit“ (II.LXI).¹²¹ Ako potonji aforizam promotrimo kroz prizmu orijentacije, koju Csordas definira kao čin pretvaranja prostora u mjesto putem interakcije s okolinom, tada tijelo u *Umijeću* (zdrava) mjesta proizvodi usklađivanjem izvanjskih čimbenika i metaboličkih procesa.¹²² Potonji su ujedno i temelj santorijevskoga poimanja vremenitosti, kojim se bavi naredno poglavlje.

¹¹⁷ „Tijekom ljetnih noći tijelo je vrlo sklono groznici zbog promjene temperature zraka: početkom noći zrak je vruć, sredinom noći umjerenije temperature, a u zoru hladan. Zbog toga je kod onih spavača koji se raskriju onemogućeno uobičajeno isparavanje. Zbog toga njihova tijela postaju težima, što se tijekom zimskih noći ne događa“ (II.XL); „Pokriveni dijelovi tijela zdravo isparavaju. Ako se u snu otkriju, njihove se pore sužavaju čak i od najtoplijega zraka“ (II.LIX); „Kod onih koji spavaju bez pokrivača isparavanje je onemogućeno u većoj mjeri nego kod onih koji su budnome stanju neodjeveni, kako zbog mirnoće tijela tijekom spavanja, tako i zato što toplina vanjskih dijelova tijela bježi natrag u unutrašnjost“ (IV.LII).

¹¹⁸ Cavallo i Storey 2013, 133-136.

¹¹⁹ „U većoj je mjeri zapriječeno isparavanje onih koji spavaju na hladnome južnom zraku, negoli onih koji su budni na velikoj studeni“ (IV.XIV).

¹²⁰ Ranonovovjekovni arhitekti uzor su pronašli u Vitruviju i njegovom spisu *De architectura* (O arhitekturi, nakon 27. pr. Kr.), kao i brojnim suvremenim preradama, od kojih je najpoznatija bila ona Leona Battiste Albertija, naslovljena *De re aedificatoria libri X* (O umjetnosti građenja u deset knjiga, 1485.). Usp. Clarence Glacken, *Traces on the Rhodian Shore. Nature and Culture in Western Thought from the Ancient Times to the End of the Eighteenth Century* (Berkeley, Los Angeles i London: University of California Press, 1967), 430-431; Cavallo i Storey 2013, 81.

¹²¹ Santorijevo pozitivno vrednovanje seoskog zraka zasigurno se može povezati i s renesansnom *villeggiaturom*, tj. kulturom ljetovanja na ladanju. Budući da je *villeggiatura* bila povlastica viših slojeva, aforizmi poput gore navedenoga odaju Santorijev status i društveni položaj, ali i profil ciljane publike. Usp. Cavallo i Storey 2013, 54-55.

¹²² Csordas 2011, 148.

d. Tijelo u vremenu: poimanje vremenitosti

Na samome početku potrebno je istaknuti razliku između vremena kao objektivnog, linearnog slijeda događaja i vremenitosti kao subjektivne percepcije njegova protoka.¹²³ Antropologija tijela u *Umijeću* upućuje na dvojako poimanje vremena: cikličko i linearno. Naime, metabolički se procesi uvijek iznova ponavljaju i to na dnevnoj, mjesečnoj i godišnjoj razini. Santorio tako tvrdi da tijelo tijekom dana ne isparava jednako, već u skladu s fazom probave,¹²⁴ da na mjesečnoj razini prolazi krize koje se kod muškaraca manifestiraju u vidu mokrenja, a kod žena kao menstrualno krvarenje¹²⁵ i da, konačno, metabolizam na godišnjoj razini prati izmjenu godišnjih doba.¹²⁶ Navedeni ciklusi zajedno čine veći ciklus regeneracije tkiva. Protok vremena u santorijevskoj je antropologiji tijela stoga ujedno i linearan, jer *Umijeće* ljudski život konceptualizira kao opetovanu regeneraciju tkiva.¹²⁷

Životna razdoblja definirana su prema stanju tkiva i njegovoj sposobnosti isparavanja, pri čemu biološka starost ne nastupa u istoj kronološkoj dobi kod svih ljudi: ona je opisana kao „stanje općeg otvrdnjenja vlakana“ (V.XXXV). Preuranjeno otvrdnjenje vlakana može uslijediti kao posljedica pretjeranog vježbanja,¹²⁸ ali i prekomjernog debljanja.¹²⁹ Iz navedenoga slijedi da protok vremena, barem na metaboličkoj razini, nije jednak za sva tijela (a shodno tome ni za sve osobe): za pojedince koji se previše (ili, pak, nedovoljno) izlažu fizičkim naporima vrijeme se „ubrzava“. Budući da zdravlje prema definiciji podrazumijeva pravilno i dosljedno isparavanje, starost je u *Umijeću* prikazana kao patološko stanje (koje se, doduše, može produžiti ispravnim načinom života).¹³⁰ Djelo tako donosi niz dijetetičkih

¹²³ Csordas 2011, 148.

¹²⁴ „Tijelo ne isparava u svaki sat na jednak način jer prvih pet sati nakon jela isparava najviše oko jedne libre, od petog do dvanaestog sata nakon jela oko tri libre, od dvanaestog do šesnaestog sata (kada je potrebno uzimati hranu ili lijekove) jedva pola libre“ (I.LVI)

¹²⁵ „Zdravo tijelo muškarca koji se umjereno hrani svakoga mjeseca obično postaje težim za jednu do dvije libre. Na uobičajenu težinu se vraća pred kraj mjeseca, slično ženama, ali nakon krize koju uzrokuje malo obilnije ili malo teže mokrenje“ (I.LXV).

¹²⁶ „Od jesenje ravnodnevice do zimskog suncostaja svakoga dana isparavamo manje od libre, da bi od proljetne ravnodnevice počeli slobodnije isparavati“ (II.XLI).

¹²⁷ „Zašto živo tijelo živi, a ne propada kao mrtvo? Zato što se svaki dan obnavlja. Zašto dječaci mogu živjeti dulje nego starci? Zato što se češće mogu obnavljati počevši od najmanje pa do najveće tjelesne težine koju mogu doseći. Stoga mogu posjedovati različite mjere zdrave tjelesne težine. Zašto starci nužno umiru? Zato što su sposobni obnavljati samo onu tjelesnu težinu koju su već dosegli. Ali zašto samo nju? Zato što su njihova vlakna tvrda i kao takva se ne mogu više obnavljati. Stoga dolazi do smrti“ (I.LXXX).

¹²⁸ „Od previše vježbanja vlakna postaju tvrda i dolazi do starenja, koje je stanje općeg otvrdnjenja vlakana: otvrdnjenje zatvara tjelesne prolaze i guši toplinu, dok ih mekoća otvara i osigurava dugovječnost“ (V.XXXV).

¹²⁹ „Teži se ljudi razlikuju od lakših koji su jednakoga zdravlja jer veća tjelesna težina ubrzava starenje. Uzmimo zdravog čovjeka koji teži dvjesto i onoga koji teži dvjesto i pet libri: opazit ćemo da onaj koji je pet libri teži, brže stari“ (I.LXXIX).

¹³⁰ „Starost je doista bolest, no može se prilično produžiti ako tijelo dobro isparava“ (I.LXXXIII); „Stari ljudi ne doživljavaju duboku starost zbog oslabljenih organa za izlučivanje. Stoga kad piju više nego obično, manje mokre i manje nego obično isparavaju. Lijek je izjednačavanje izlučivanja i unosa“ (I.LXXXV).

preporuka temeljenih upravo na (biološkoj) dobi, a zbog naglaska na individualnim fiziološkim procesima, Santorijeve konceptualizacije vremenitosti lišene su eshatoloških interpretacija.¹³¹ Međutim, kao što će iduće poglavlje pokazati, izostanak simboličkih tumačenja ne znači da Santorio podliježe čistom mehanicizmu.

e. Duh i tijelo: afekti i fenomenologija osjećaja

Za razliku od kartezijanske misli, kojoj je povijest znanosti tradicionalno pripisivala reduktivno poimanje tijela kao stroja koji nastanjuje odjelita, nematerijalna duša, Santorio duh i tijelo smješta u holistički odnos međuovisnosti.¹³² U kršćanskom nauku, koji je utjecao na brojne ranonovovjekovne diskurse (pa tako i medicinski), duša i tijelo čine jednu zbiljnost: riječ je o dvama nerazdruživim načelima jednoga ljudskog bitka. Spomenuto tumačenje uvelike se oslanjalo na aristotelovsku misao prema kojoj je duša oblikovno i djelatno načelo tijela.¹³³ Kao takva, obuhvaćala je duh u užem smislu i organsku dušu. Dok je duh predstavljao razuman i uzvišen dio ljudske naravi, organska duša dijelila se na vegetativnu (dušu rasta) i animalnu (dušu zamjedbe), a upravljala je rastom i razmnožavanjem te percepcijom i kretanjem.¹³⁴

Sposobnost kretanja pritom se nije odnosila isključivo na gibanje tijela, već i duše. Naime, suvremeni pojam „emocija“ korijen vuče iz latinskoga glagola *emoveo*, 2, značenja maknuti, ukloniti, uzdrmati.¹³⁵ Osjećaji su, dakle, bili smatrani stanjem uzbuđenosti (ili uznemirenosti) duše koje se događa protivno njezinoj volji.¹³⁶ Konotacija pasivnoga trpljenja očituje se i u konceptualnom vokabularu ranonovovjekovne medicine, koji nije poznavao

¹³¹ Djelo spominje prakse koje pogoduju „mladićima“, a štete „starcima“, primjerice spolno općenje: „Stari ljudi nakon umjerenog spolnog općenja postaju težima i hladnijima, a mladići pak lakšima i toplijima“ (VI.XXX) i „Spolno općenje kod mladića jača fizičke, vitalne i prirodne sposobnosti: fizičke pročišćava zbog kretanja i izaziva umor; prirodne zbog izbacivanja suvišnih tvari, a vitalne zbog osjećaja sreće“ (VI.XXXI).

¹³² Descartes možda i jest vjerovao da je moguće stvoriti *machina carnis*, ali smatrao je da takav stroj u suštini ne bi bio ljudsko biće jer se duša ne može svesti na mehaniku. Usp. Daniel Black, *Embodiment and Mechanisation. Reciprocal Understandings of Body and Machine from the Renaissance to the Present* (Farnham: Ashgate, 2014), 63.

¹³³ Thomas Dixon, *From Passions to Emotions. The Creation of a Secular Psychological Category* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 38.

¹³⁴ Svaka „duša“ prebivala je u jednome od tri glavna organa. Vegetativna duša tako je imala sjedište u jetri, animalna u srcu, a intelektualna u mozgu. Životnim funkcijama duše su upravljale putem rafiniranih fluida poznatih pod nazivom „spiritusi“: zračni spiritus (*spiritus animalis*) počiva u mozgu, prirodni spiritus (*spiritus naturalis*) ima sjedište u jetri, a životni (*spiritus vitalis*) u srcu. Usp. Katharine Park, „The Organic Soul,“ u: *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, ur. C. B. Schmitt, Quentin Skinner, Eckhard Kessler i Jill Kraye (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 464-469; Ongaro 2000, 18-20.

¹³⁵ Patricia Simons, „Emotion,“ u: *Early Modern Emotions. An Introduction*, ur. Susan Broomhall (London i New York: Routledge, 2017), 36.

¹³⁶ Pregledno u: Zrinka Blažević, „Osjećaji u povijesti: koncepti, diskursi, prakse,“ u: *Emotio, affectus, sensus...: o osjećajima u povijesti na jadranskom prostoru*, ur. Marija Mogorović Crljenko i Elena Uljančić (Poreč: Zavičajni muzej Poreštine, 2021), 9-14; Dixon 2003, 18.

pojam emocija. Liječnici su tako pisali o „afektima“ i „pasijama“ kao reakcijama duše zamjedbe na izvanjske podražaje.¹³⁷ Iako su autori navedene pojmove različito koristili i vrednovali, afekti su načelno bili držani uravnoteženim i korisnim, a pasije sirovim i neumjerenim osjećajima: potonje su stoga imale negativan predznak.¹³⁸

Budući da su poticali dušu zamjedbe (kao dio organske duše), afekti i pasije manifestirali su se na fizičkoj razini i kao takvi bili smatrani nižima od „svetih afekata“, koji su proizlazili iz duha (u užem smislu) i bili upravljani prema Bogu.¹³⁹ Za razliku od patrističke misli (koja je nalagala obuzdavanje tjelesnih strasti), Santorio animalnu dušu nije podredio duhu, već isticao ravnopravnost svih (tjelesnih i duševnih) funkcija u očuvanju zdravlja.¹⁴⁰ *Umijeće* zato afektima i pasijama ne pridružuje moralne konotacije ni vrijednosne sudove, nego ih promatra isključivo kroz prizmu metaboličkih procesa. Afekti, smatrao je Santorio, utječu na smjer i intenzitet neosjetnog isparavanja u jednakoj mjeri kao i druge neprirodne stvari, što se potvrđuje u gotovo svim aforizmima sedmog odjeljka.

Kao što je prethodno istaknuto, Santorio se nije bavio metafizikom duše, već je njezino postojanje uzimao zdravo za gotovo. Ipak, iz teksta *Umijeća* očito je da duša nije izjednačena s čuvstvima: „Duševna čuvstva upravljena su prema unutarnjem jastvu jer ga više potiču nego što su od njega poticana (...)“ (VII.XXXVII). Latinski izvornik pritom ponovno ukazuje na ideju čuvstava kao gibanja duše: *Passiones animi versantur circa internum subiectu, quod magis movet qua moventur* (naglasak moj). Sličan zaključak moguće je izvesti i iz sljedećeg aforizma, u kojem Santorio uspoređuje pokrete duše i tijela: *Motus vehementis animi differt a motu vehementis corporis; hic quiete et somno; ille nec quiete nec somno cessat* (naglasak moj).¹⁴¹ Budući da duševno uzbuđenje (za razliku od tjelesnoga) nije moguće ublažiti počinkom, otjelovljena osoba prikazana u *Umijeću* nemoćna je pred navalom osjećaja: Santorio stoga duševno uzbuđenje smatra pogubnijim od tjelesnoga.¹⁴²

¹³⁷ Imenica *affectus*, us, m. izvodila se od glagola *afficio*, feci, fectum, 3 značenja djelovati (na koga ili što), dok imenica *passio*, passionis, f. potječe od glagola *patior*, passus sum, dep. 3 značenja trpjeti, podnositi. Kako nisu bili *od* duše, već nešto što joj se događa, afekti i pasije bili su uvrštavani na popis neprirodnih stvari. Usp. Bruno 1682, 38, 894; Paster 2004, 4-5.

¹³⁸ Aleksandra Hultquist, „The passions,“ u: *Early Modern Emotions. An Introduction*, ur. Susan Broomhall (London i New York: Routledge, 2017), 71.

¹³⁹ O utjecaju patrističke misli na koncept „svetih afekata“ ukratko u: Hannah Newton, „Holy affections,“ u: *Early Modern Emotions. An Introduction*, ur. Susan Broomhall (London i New York: Routledge, 2017), 67-70.

¹⁴⁰ Bigotti 2019, 249-250.

¹⁴¹ „Silna uznemirenost duha razlikuje se od silovitog kretanja tijela: ono prestaje zahvaljujući mirovanju i spavanju, dok duševnu uznemirenost ne smiruje ni mirovanje ni spavanje“ (VII.XLI).

¹⁴² „Mnogo više šteti odveć veliko duševno uzbuđenje nego li odveć veliko kretanje tijela“ (VII.XXXIX). Ranonovovjekovni intelektualni diskurs obiluje usporedbama čuvstava i prirodnih fenomena (poput snažnih naleta vjetrova, moćnih valova i sl.). Usp. Paster 2004, 8-11.

Uz navedene primjere, poimanje afekata kao neprirodnih stvari potvrđuju i brojni aforizmi koji podvlače sličnost između duševnih čuvstava i izvanjskih čimbenika zdravlja. *Umijeće* tako uspoređuje bolesti koje nastaju od melankolije i nečistog zraka: one su „slične po tome što neposredno nastaju od gustoće zadržanih stvari koje trebaju ispariti. Žalost, naime, unutar tijela sprečava da izađe gusti dio onoga što treba ispariti, a nečisti zrak to čini izvana“ (VII.XIV). Iz navedenoga je razvidno i da *Umijeće* duševnim čuvstvima pripisuje fizičku dimenziju, što znači da u santorijevskoj antropologiji tijela možemo govoriti o svojevrsnoj fenomenologiji osjećaja: tuga je tako opisana kao afekt koji priječi isparavanje te posljedično tijelo čini hladnim i teškim, dok je ljutnja prikazana kao topao afekt koji tijelo čini lakšim.¹⁴³ No, unatoč konkretnim fizičkim manifestacijama i učincima čuvstava, Santorio tvrdi da se „duševni osjećaji ne liječe lijekovima, već drugim, suprotnim osjećajima odnosno osjećajima koji su iste vrste, ali suprotnog djelovanja“ (VII.XII). U spomenutoj izjavi potvrđuje se liminalna narav afekata (kao tjelesnih fenomena koji, međutim, nisu *od* tijela), ali i elementarističko tumačenje svijeta koje zagovara postizanje i očuvanje ravnoteže, čemu svjedoče i opisani asocijativni nizovi: oni su odraz kulturnog imaginarija europskog ranonovovjekovlja.

f. Muško tijelo i/ili ljudska tijela: rodno kodiranje

Još jedna binarna opozicija važna za ranonovovjekovno poimanje svijeta jest opreka između muškaraca i žena. Santorijevo djelo čitatelju podastire naizgled deseksualizirano tijelo. Naime, jedino mjesto na kojem *Umijeće* eksplicitno razmatra žensku anatomiju jest tumačenje ženskoga „gušenja“ do kojega dolazi zbog nemogućnosti isparavanja sjemena.¹⁴⁴ Takvo je objašnjenje u skladu s ranonovovjekovnim medicinskim teorijama prema kojima su ženska tijela (pa tako i njihovo sjeme) hladna i vlažna, dok su muška topla i suha.¹⁴⁵ Međutim, iako suptilna i implicitna, Santorijeva perspektiva nije rodno neobilježena. Da je traktat pisan iz muškoga gledišta otkriva više aforizama, primjerice: „Poslije neumjerenog spolnog općenja sa

¹⁴³ „Među duševnim čuvstvima ljutnja i preveliko veselje čine tijelo lakšim, strah i tuga težim, a ostala čuvstva u tome sudjeluju“ (VII.I); „Ako je tuga dugotrajna, čini tijelo hladnim jer sprečava da ispari gust i hladan dio onoga što treba ispariti“ (VII.IX); „Kako se može zaključiti po vaganju, strah i tuga uklanjaju se izbacivanjem gušćih izlučevina, a ljutnja i preveliko veselje izbacivanjem rjeđih“ (VII.XXII).

¹⁴⁴ „Kad se žene guše, to se ne događa zato što maternica pritišće dijafragmu, već zbog hladnoće pokvarenog sjemena zbog nepostojanja vlastitog isparavanja“ (I.LXXXVII). Vidi objašnjenja pojmova u bilj. 150.

¹⁴⁵ Katharine Park, *Secrets of Women: Gender, Generation, and the Origins of Human Dissection* (New York: Zone Books, 2010), 219.

ženom koju se jako želi ne osjeća se umor. Tada duševna utjeha potiče isparavanje srca i jača njegovu snagu, pa se brže nadoknađuje ono što se izgubilo“ (VI.VI).

Seksualni odnosi u *Umijeću* prikazani su, dakako, u kontekstu metaboličkih procesa: kao vrsta ispuštanja spolno općenje također utječe na intenzitet neosjetnog isparavanja.¹⁴⁶ Većina aforizama ne specificira spol osoba koje sudjeluju u činu, no muška perspektiva najbolje se ogleda u prethodno navedenom primjeru sjemena.¹⁴⁷ Šesti odjeljak tako ističe da „oni koji tijekom spolnog odnosa namjerno ne ispuštaju sjeme lako dobivaju tumor testisa jer sperma ne može isparavati“ (VI.XVII).¹⁴⁸ U citiranom aforizmu (kao i u nizu drugih) Santorio ne samo da koristi riječ *sperma*, koja se odnosi isključivo na muško sjeme, već ističe i blagodati njezina ispuštanja.¹⁴⁹ Budući da prema njegovu tumačenju ne ispuštaju sjeme, žene su automatski isključene iz Santorijeva narativa o spolnom općenju. K tome, aforizmi o spolnim odnosima ne donose moralne sudove, ali jednako tako ni preporuke za očuvanje ženskog reproduktivnog zdravlja.¹⁵⁰

Temeljem navedenoga moguće je ponuditi dvije interpretacije. S jedne strane, muško tijelo uzima se kao mjerilo: žensko tijelo nije mu ravno, stoga ne zaslužuje zaseban tretman i biva izbrisano iz medicinskog narativa. Takvom tumačenju u prilog ide i činjenica da se žene izričito spominju u tek četiri aforizma, od kojih su dva (u kojima žene nisu uspoređene s muškarcima ili prikazane kao predmet njihove požude) dodana naknadno, u dopunjenom izdanju *Umijeća* iz 1634.¹⁵¹ S druge je, pak, strane moguće argumentirati da su u santorijevskoj antropologiji sva tijela apstrahirana na razinu metaboličkog sustava te da stoga razlike u spolu uglavnom i nisu bitne. Muška i ženska anatomija, a shodno tome i konkretne funkcije reproduktivnih organa, doista se razlikuju. No, za razliku od brojnih drugih medicinskih

¹⁴⁶ „Odviše suzdržavanja od spolnog općenja, kao i njegovo preveliko upražnjavanje sprečavaju isparavanje, no preveliko upražnjavanje više“ (VI.I); „Spolno općenje obično škodi prvoj probavi najprije tako što smanjuje isparavanje, a potom tako što hranu ostavlja neprobavljenom“ (VI.XV).

¹⁴⁷ „Tijekom spolnog odnosa izlučuje se mnogo neprobavljenih tvari, a ako odnos traje dugo, neprobavljene tvari se prenose od sredine prema rubovima tijela, nastaju začepjenja, a potom i zatvor“ (VI.XII).

¹⁴⁸ *Illi qui coeundo, sperma ex studio non emittunt, in tumorem testicularum facile incidunt: sperma enim est impersperabile* (naglasak moj).

¹⁴⁹ Pojam sjemena (lat. *semen*) bio je značenjski nadređen onima sperme (lat. *sperma*) i jajašca (lat. *ovulum*). Ranonovovjekovna medicinska epistema poznavala je, dakle, razliku između muškog i ženskog sjemena. Usp. Bruno 1682, 1047.

¹⁵⁰ *Umijeće* prikazuje isključivo metaboličke učinke spolnih odnosa: Santorio nigdje ne ističe da partneri trebaju biti u braku pa čak ni različitoga spola. U drugim se djelima tako bavio i pederastijom. Usp. Bigotti i Barry 2022, 10.

¹⁵¹ Riječ je o prethodno citiranim aforizmima koji se nalaze pod sljedećim brojevima: I.LXV i VI.VI te II.LX i I.LXXXVII.

traktata, *Umijeće* nijedno tijelo (pa tako ni ženska) ne tretira s omalovažavanjem.¹⁵² Konačno, liječnici su u svakodnevnoj praksi liječili i muškarce i žene, stoga se drugo tumačenje (unatoč muškome očištu djela) ipak čini izglednijim. Međutim, kao što će iduće poglavlje pokazati, apstrahiranje tijela ne znači da su iste zdravstvene i preventivne prakse vrijedile za sve pojedince.

g. Discipliniranje tijela: dijetetika kao autoformativna i autorefleksivna praksa

Kirilatica učene medicine u ranome novom vijeku bila je individualizacija dijetetike, tj. prilagodba mjera svakoj osobi sukladno njezinoj građi i temperamentu.¹⁵³ Uz spomenute odrednice, Santorio je u obzir uzimao i one društvene. Tako su konkretne prakse u *Umijeću* implicirane na razini spola, a preporučene na temelju dobi.¹⁵⁴ No, iako društveno raslojavanje nije istaknuto kao ključna odrednica dijetetike, jasno je da je Santorio pisao u kontekstu u kojem je polje djelovanja muškaraca i žena, mladića i staraca te pripadnika različitih društvenih skupina u velikoj mjeri bilo određeno sociohistorijskim mogućnostima. Ipak, ono što je svima bilo zajedničko jest interes za građu tijela. Kao što je prethodno opisano, šesnaesto i sedamnaesto stoljeće bili su razdoblje javnih disekcija i velikoga interesa šire javnosti za anatomiju. Dijetetika se stoga profilirala kao autorefleksivna praksa: kako bi pojedinac mogao sebi prilagoditi statičko učenje, svoje je tijelo trebao kontinuirano promatrati.¹⁵⁵

Umijeće donosi i konkretan naputak za individualizaciju djeteta. Naime, Santorio je smatrao da idealnu količinu neosjetnog isparavanja čini aritmetička sredina isparavanja nakon dana s obilnim obrocima i dana s posnim obrokom.¹⁵⁶ Budući da su navedene vrijednosti varirale od osobe do osobe, bilo je potrebno uočiti osobitosti svakoga tijela, a zatim i dosljedno primjenjivati dva temeljna načela za očuvanje humoralne ravnoteže: dosljednost i umjerenost.

¹⁵² Srednjovjekovni i ranonovovjekovni medicinski tekstovi nerijetko su žene prikazivali kao pohotne, otrovne, zlonamjerne i opasne, osobito tijekom menstrualnog krvarenja. Usp. Park 2010, 74, 94.

¹⁵³ Cook 2008, 409.

¹⁵⁴ „Stare ljude uništava spolni odnos, stvarna hladnoća tijela, prekomjerno pijenje, jedenje kao da su mladi, prekomjerna ljutnja i previše vježbanja“ (I.LXXXIV); „Stari ljudi trebaju jesti tri puta na dan, poput Antioha, što je sigurnije nego jesti dvaput ili jednom na dan jer to silno sprečava isparavanje“ (III.XC).

¹⁵⁵ „Znat ćeš koliko treba jesti ako tijekom više dana promatraš kako se tijelo nakon spavanja bez poteškoća vraća na istu težinu“ (III.LVII).

¹⁵⁶ „Koliko svakome priliči isparavanja da sačuva zdravlje, saznat ćeš na ovaj način. Ujutro poslije obilnijeg obroka promatraj snažnije isparavanje, koje kod tebe može trajati tijekom dvanaest sati, i neka ono bude 50 unci. Drugog jutra promatraj to isto, ali nakon posta, no pod uvjetom da prethodnoga dana nisi pretjerao s hranom tijekom ručka. Recimo da je tada bilo 20 unci. Imajući to na umu, odaberi onu hranu i umjerenost koristi onih šest neprirodnih stvari koji te svakodnevno mogu dovesti do isparavanja između 50 i 20 unci odnosno njegove srednje vrijednosti od 35 unci. Na taj ćeš način voditi nadalje zdrav i dug život, čak i stotinu godina“ (I.LXIV).

Santorio tako upozorava da „samoga sebe pomalo uništava onaj koji jednom na dan jede mimo običaja, bilo to manje ili više” (III.XLIV), a drži i da „onaj tko pojede više nego što treba dobiva manje hranjivih tvari nego mu treba“ (III.LIV).¹⁵⁷ Međutim, premda je naizgled u pitanju tek usvajanje ispravnih prehrambenih navika, rutinizacija se može protumačiti i kao oblik (auto)discipliniranja: ona to postaje u trenutku kad osoba svoju svakodnevnicu počne oblikovati u skladu sa zdravstvenim preporukama.¹⁵⁸

Učeni liječnici tako su već krajem 17. stoljeća upozoravali na korelaciju između opsesivnog vaganja i poremećaja koji bi se (današnjim rječnikom) mogao nazvati ortoreksijom.¹⁵⁹ Iako je Santorio stolac izvorno zamislio kao predmet svakodnevne uporabe namijenjen široj, laičkoj javnosti,¹⁶⁰ liječnici su ubrzo uočili da njegova prisutnost u životnome prostoru potiče nezdrave obrasce ponašanja i vodi hipohondriji.¹⁶¹ Upravo su zato držali da bi stolac trebao ostati medicinskim instrumentom kojim bi rukovali isključivo stručnjaci u svrhu novih znanstvenih otkrića.¹⁶² U tom smislu tijelo i stolac za vaganje moguće je promatrati kao sklop koji dozvoljava apstrahiranje tjelesnoga iskustva na razinu biološke univerzalije.

h. Narativizacija tijela: poznanstvljenje tjelesnog iskustva

Kao što je prethodno istaknuto, Santorio instrument medicinske spoznaje nije pronalazio samo u stolcu za vaganje, već u konfiguraciji koju mjerni instrumenti tvore s otjelovljenom osobom liječnika. Spoznaja je tako u *Umijeću* prikazana kao dvofazan proces. Prva faza podrazumijevala je osjetilno iskustvo (*ad sensum*), dok je druga proizlazila iz vaganja (*ad stateram*).¹⁶³ Subjektivan doživljaj tjelesne dobrobiti pritom je bio važan korak u dijagnostici: Santorio je u brojnim aforizmima isticao da je osobna procjena dobar pokazatelj zdravstvenoga

¹⁵⁷ Ovakvi savjeti nisu se odnosili samo na dijetetiku u užem smislu, već i na druge neprirodne stvari, što potvrđuju i sljedeći aforizmi: „Prirodna snaga se uvelike gubi ako se za večeru jednom konzumira četiri, a drugi puta šest libri hrane“ (III.XXXV); „Intenzivno vježbanje duha i tijela čini tijelo lakšim i ubrzava starenje, prijeteći preuranjenom smrću. Prema filozofu, brže umiru oni koji vježbaju nego oni koji ne vježbaju“ (V.XIX); „Nakon neumjerenog spolnog općenja kod većine ljudi će biti zaustavljena četvrtina od uobičajenog isparavanja“ (VI.II); „Umjereno veselje neosjetno izbacuje samo ono što je suvišno, a neumjereno veselje i ono što je suvišno i ono što je korisno“ (VII.XXIV).

¹⁵⁸ Lucia Dacome, „Living With the Chair: Private Excreta, Collective Health and Medical Authority in the Eighteenth Century“, *History of Science*, 39, 2001, 483.

¹⁵⁹ Iako još uvijek nije službeno prepoznata kao poremećaj prehrane, ortoreksija je nezdrava usredotočenost na kvalitetu prehrane.

¹⁶⁰ „Stolac je smješten onako kako pokazuje ova slika na kojoj je vaga obješena na gredu blizu njezina ruba da ne bi narušavala izgled blagovaonice i zbog neukih ljudi kojima se sve neobično čini smiješnim. Stolac je za debljinu prsta izdignut iznad poda da bi ostao postojan i da se ne bi mogao lako potresti.“ Usp. Santorio 1728, 2.

¹⁶¹ Dacome 2001, 469.

¹⁶² Ibid. 479.

¹⁶³ Bigotti i Barry 2022, 18-19.

stanja.¹⁶⁴ Zadatak mjernog stolca stoga nije bio zamijeniti percepciju, već eksperimentalno provjeriti ono što u biti jest osjetilno, ali se ne može izravno opaziti osjetilima. Najzorniji je primjer, dakako, onaj neosjetnoga isparavanja, kao što je razvidno iz sljedećeg aforizma: „Oni koji ravnomjerno jedu ne osjećaju dobrobit poput onih koji jednom ili dvaput mjesečno jedu i piju preobilno jer izbacivanje tolike količine hrane zbog iritacije izaziva toliko isparavanje *da tome nitko bez vaganja ne bi mogao povjerovati*“ (III.C, naglasak moj).

Mjerni stolac ujedno je i utjelovljavao prethodno opisanu ideju protežnosti zdravlja (*latitudo sanitatis*).¹⁶⁵ Budući da je zdravlje konceptualizirao kao matematički raspon, Santorio je pomoću stolca patološkim stanjima mogao pridružiti numeričku vrijednost. Takav je projekt bio zamisliv (i izvediv) jer je Santorio, možemo pretpostaviti, vjerovao da je tijelo sustav koji je moguće pretočiti u formulu. Dakle, vaganjem je zapravo nastojao preobraziti svoje fenomenološko tijelo u objektivno tijelo, tj. induktivnom ga metodom lišiti onoga što je pojedinačno i izdignuti na razinu univerzalije.¹⁶⁶ Navedena se pretpostavka očituje i na formalnoj razini djela. Zaključci izneseni u *Umijeću* formulirani su kao silogizmi i aksiomi, a zbog svoje apodiktičnosti nadaju se kao neupitne istine. Konačno, Santorijeva odluka da svoje djelo uobliči u zbirku aforizama njegovu učenju daje na dodatnoj težini i smješta ga u okvire postojeće paradigme: aforizmi su ipak bili omiljena forma „našeg velikog Učitelja“ Hipokrata.¹⁶⁷

¹⁶⁴ „Težina kod koje se čovjek osjeća uobičajeno laganim kada se penje po strmini mjera je zdravlja“ (I.XVII); „Najbolji znak zdravlja je da se poklope ove dvije stvari – da se čovjek osjeća lakšim premda to zapravo nije“ (I.XXX); „Kada se tijekom čitavog dana osjeća lakoća i pokretljivost tijela, to je zasluga prethodne probave putem žuči i krvi. Ostaci treće probave također u potpunosti isparavaju“ (III.XX).

¹⁶⁵ O instrumentima kao reifikaciji znanstvenih teorija vidi u: Bruno Latour i Steve Woolgar, *Laboratory Life. The Construction of Scientific Facts*, uvod Jonas Salk (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1986), 68.

¹⁶⁶ Fenomenalno tijelo jest sprega svijesti i materije, tijelo koje živimo. Objektivna tijela za nas predstavljaju tijela drugih osoba: svjesni smo da su ona za sebe fenomenalna, ali za nas (koji ih ne živimo) ona su objektivna. Merleau-Ponty 1978, 120.

¹⁶⁷ „Smatrao sam uputnijim taj nauk opisati u aforizmima nego li u podrobnoj raspravi, ponajprije nastojeći oponašati našega velikog Učitelja jer sam uvijek držao pohvalnim ići njegovim stopama.“ Usp. Santorio 1728, *Ad lectorem*.

6. ZAKLJUČAK

Ovim radom na temu otjelovljenja u Santorijevu opusu nastojala sam razložiti santorijevsku antropologiju tijela u djelu *Umijeće medicinskih mjerenja*. Analizi sam pristupila s osloncem na heuristički model kulturne fenomenologije američkoga antropologa Thomasa J. Csordasa. Navedeni model pokazao se primjerenim i korisnim u ovom istraživanju jer je i Santorio u svojem djelu osobu promatrao ne kao diskurzivnu kategoriju, već kao jedinstvo biologije, svijesti i afekata. Iako je u ovome radu, kao i u svakoj historijskoj interpretaciji koja počiva na tekstualnom predlošku, nemoguće ponuditi konačne odgovore, ipak je moguće interpretativno (re)konstruirati nacrt santorijevske antropologije tijela. Ona je u skladu s ranonovovjekovnim medicinskim saznanjima jer počiva na ideji ravnoteže i kruženja tvari između tijela i njegove okoline, ponajprije putem probave. Sve neprirodne stvari, ali i komponente korporealnosti, u *Umijeću* su stoga podređene metaboličkim procesima. Dobar primjer predstavlja santorijevska konceptualizacija vremena i prostora. Zdravo tijelo u *Umijeću* je prikazano kao zaštićeno tijelo koje se prilagođava prirodnim ciklusima, ali i okolišnim čimbenicima.

Čimbenici, međutim, nisu bili isključivo izvanjski. Santorio značajnu pažnju posvećuje i unutarnjim faktorima zdravlja poput afekata i spolnih nagona. Njih također dovodi u vezu s mehanizmima triju probava, ističući pritom holističku povezanost duše i tijela. Santorio svoje čitatelje poziva i na umjerenost i dosljednost, pri čemu su se mjerni instrumenti profilirali i kao instrumenti dijetetičkog (auto)discipliniranja. Ne smijemo, međutim, zaboraviti ni njihovu ulogu u procesu stvaranja medicinskog znanja: pridruživanjem numeričke vrijednosti subjektivnim tjelesnim stanjima Santorio je svoje tijelo lišio onoga što je individualno i izdignuo na razinu matematičke formule. Konačno, matematizacija zdravlja ogleda se i na stilskoj razini djela: zaključci izneseni u *Umijeću* uobličeni su u aforizme, apodiktičnu formu koja potvrđuje kontinuitet Santorijeva učenja i hipokratsko-galenovske paradigme.

Kao što sam prethodno istaknula, posredni cilj ovoga istraživanja bio je propitati tradicionalno uvjerenje da je tjelesno iskustvo univerzalna, nepromjenjiva i transtemporalna kategorija. Naime, čvrsto vjerujem da se historijska znanost ne bi smjela baviti (isključivo) rekonstrukcijom prošle zbilje, već i propitivanjem uvriježenih interpretacija. Upoznavanjem ranonovovjekovne povijesti, koja nam je strana koliko i bliska, gradimo razumijevanje za drugo i drugačije. Nadam se da će ovaj rad čitateljima biti poticaj da intelektualnu znatiželju i

otvorenost novim znanjima i iskustvima prenesu i u svakodnevni život. Uostalom, isto je činio i Santorio i nepovratno promijenio način na koji razmišljamo o zdravlju.

7. BIBLIOGRAFIJA

a. Izvori

Bruno, Jacob Pancraz. *Castellus renovatus, hoc est Lexicon medicum*. Nürnberg: Christian-Sigismund Froberg, 1682.

Santorio, Santorio. *Ars de statica medicina, aphorism. section. VII comprehensa. Una cum Mart. Lister in hos aphorismos commentario; acc. Staticomastix sive staticae medicinae demolitio Hippol. Obicii; cum Sanct. Sanctorii ad Staticomastigem responsione*. Leiden: Dirk Haak and Samuel Luchtman, 1728.

_____. *Ars Sanctorii Sanctorii Iustinopolitani De Statica Medicina Aphorismorum Sectionibus septem comprehensa*. Venecija: Niccolò Polo, 1614.

_____. *Commentaria in artem medicinalem Galeni*. Venecija: Giacomo Antonio Somasco, 1612.

_____. *Commentaria in primam Fen primi libri Canonis Avicennae*. Venecija: Giacomo Sarcina, 1625.

_____. *Umijeće medicinskih mjerenja Santorija Santorija, koje obuhvaća sedam odjeljaka aforizama*. S latinskoga prevela i komentare priredila Zrinka Blažević. Neobjavljeni rukopis.

b. Literatura

„Chapter 4: Knowe Thyself. The Uses and Functions of Anatomical Images.” *Medical History*, vol. 43, br. 19 (1999), str. 46–73. <https://doi.org/10.1017/S0025727300073117>

Albala, Ken. *Eating Right in the Renaissance*. Berkeley, Los Angeles i London: University of California Press, 2002.

Bigotti, Fabrizio i David Taylor. „The Pulsilogium of Santorio: New Light on Technology and Measurement in Early Modern Medicine.” *Society and Politics*, vol. 11, br 2 (studenti 2017), str. 55-114.

- Bigotti, Fabrizio, David Taylor i Joanne Welsman. „Recreating the Pulsilogium of Santorio: Outlines for a Historically-Engaged Endeavour.“ *Bulletin of the Scientific Instrument Society*, br. 133 (2017), str. 30-35.
- Bigotti, Fabrizio i Jonathan Barry. „Introduction.“ U: *Santorio Santori and the Emergence of Quantified Medicine, 1614-1790. Corpuscularianism, Technology and Experimentation*, ur. Jonathan Barry i Fabrizio Bigotti, str. 1-63. Cham: Palgrave Macmillan, 2022.
- Bigotti, Fabrizio. „A Previously Unknown Path to Corpuscularism in the Seventeenth Century: Santorio's Marginalia to the Commentaria in Primam Fen Primi Libri Canonis Avicennae (1625).“ *Ambix*, vol. 64, br. 1 (2017), str. 29-42.
- _____. „»Gears of an Inner Clock«: Santorio's Theory of Matter and Its Applications.“ U: *Santorio Santori and the Emergence of Quantified Medicine, 1614-1790. Corpuscularianism, Technology and Experimentation*. Ur. Jonathan Barry i Fabrizio Bigotti, str. 64-102. Cham: Palgrave Macmillan, 2022.
- _____. „Mathematica medica. Santorio and the Quest for Certainty in Medicine.“ *Journal of Healthcare Communications*, vol. 1, br. 4 (2016), str. 1-8.
- _____. „Santorio, Sanctorius.“ U: *Encyclopedia of Early Modern Philosophy and the Sciences*, ur. Dana Jalobeanu i Charles T. Wolfe. Cham, Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-20791-9> (datum pristupa 22.7.2021.).
- _____. „The Weight of the Air: Santorio's Thermometers and the Early History of Medical Quantification Reconsidered.“ *Journal of Early Modern Studies*, vol. 7, br. 1 (2018), str. 73-103.
- _____. *Physiology of the Soul. Mind, Body, and Matter in the Galenic Tradition of the Late Renaissance (1550–1630)*. Turnhout: Brepols, 2019.
- Black, Daniel. *Embodiment and Mechanisation. Reciprocal Understandings of Body and Machine from the Renaissance to the Present*. Farnham: Ashgate, 2014.
- Blažević, Zrinka i Tihana Kušter. „Historija isprepletanja danas: teorijska polazišta i istraživačke perspektive.“ *Radovi - Zavod za hrvatsku povijest*, vol. 52, br. 1 (2020), 15-36.

- Blažević, Zrinka. „How to Create a Medical Knowledge: The Case of Georgius Baglivi (1668-1707).“ *RAD CASA - Medical Sciences*, vol. 547, sv. 54-55 (2021), str. 50-55.
- _____. „Osjećaji u povijesti: koncepti, diskursi, prakse.“ U: *Emotio, affectus, sensus...: o osjećajima u povijesti na jadranskom prostoru*, ur. Marija Mogorović Crljenko i Elena Uljančić, str. 9-19. Poreč: Zavičajni muzej Poreštine, 2021.
- _____. *Prevođenje povijesti. Teorijski obrati i suvremena historijska znanost*. Zagreb: Srednja Europa, 2014.
- Bohde, Daniela. „Skin and the Search for the Interior: The Representation of Flaying in the Art and Anatomy of the Cinquecento.“ U: *Bodily Extremities. Preoccupations with the Human Body in Early Modern European Culture*, ur. Florike Egmond i Robert Zwijnenberg, str. 10-47. Aldershot: Ashgate, 2003.
- Bourke, Joanna. *The Story of Pain. From Prayer to Painkillers*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Böhme, Hartmut. „Elemente – Feuer Wasser Erde Luft.“ U: *Vom Menschen. Handbuch Historische Anthropologie*, ur. Christoph Wulf, str. 17-46. Weinheim i Basel: Beltz Verlag, 1997.
- Bylebyl, Jerome J. „The School of Padua: Humanistic Medicine in the Sixteenth Century.“ U: *Health, Medicine and Mortality in the Sixteenth Century*, ur. Charles Webster, str. 335-370. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- Capello, Arcadio. *De vita cl. viri Sanctorii Sanctorii olim in Patavino Gymnasio medicinam theoreticam primo loco prositentis sermo: habitus Venetiis in Almo Physicorum Collegio XV. Kal. Novemb. anno sal. MDCCXLIX pro annua studiorum instauratione*. Venecija: J. Tomasino, 1750.
- Carlino, Andrea. „Knowe Thyself: Anatomical Figures in Early Modern Europe.“ *RES: Anthropology and Aesthetics*, vol. 27 (1995), str. 52-69.
- Castiglioni, Arturo. *La vita e l'opera di Santorio Santorio Capodistriano*. Bologna i Trst: Licinio Cappelli Editore, 1920.
- Cavallo, Sandra i Tessa Storey. *Healthy Living in Late Renaissance Italy*. Oxford: Oxford University Press, 2013.

- Cook, Harold J. „Medicine.“ U: *The Cambridge History of Science. Early Modern Science*, ur. Katharine Park i Lorraine Daston. Sv. 3, ur. serije David C. Lindberg i Ronald L. Numbers, str. 407-434. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Cozzi, Gaetano, Michael Knapton i Giovanni Scarabello. Povijest Venecije. Drugi svezak. Prevela Vanesa Begić i drugi. Zagreb: Izdanja Antibarbarus d.o.o., 2007.
- Csordas, Thomas J. „Cultural Phenomenology. Embodiment: Agency, Sexual Difference, and Illness.“ U: *A Companion to the Anthropology of the Body and Embodiment*, ur. Frances E. Mascia-Lees, str. 137-156. Chichester: Wiley-Blackwell, 2011.
- _____. „Embodiment and Cultural Phenomenology.“ U: *Perspectives on Embodiment. The Intersections of Nature and Culture*, ur. Gail Weiss i Honi Fern Haber, str. 143-162. New York i London: Routledge, 1999.
- _____. „Embodiment as a Paradigm for Anthropology.“ *Ethos*, vol. 18, br. 1 (1990), str. 5-47.
- _____. „Introduction: the body as representation and being-in-the-world.“ U: *Embodiment and Experience. The Existential Ground of Culture and Self*, ur. Thomas J. Csordas, str. 1-24. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Dacome, Lucia. „Living with the Chair: Private Excreta, Collective Health and Medical Authority in the Eighteenth Century.“ *History of Science*, vol. 39, br. 4 (2001), str. 467-500.
- Del Gaizo, Modestino. „Ricerche storiche intorno a Santorio Santorio ed alla medicina statica.“ *Atti della R. Accad. Medico-Chirurgica di Napoli*. Napulj: A. Tocco, 1889.
- Dixon, Thomas. *From Passions to Emotions. The Creation of a Secular Psychological Category*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Dizionario Biografico degli Italiani*, s.v. „Andrea Morosini“ ([https://www.treccani.it/enciclopedia/andrea-morosini_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/andrea-morosini_(Dizionario-Biografico)/), datum pristupa 27.8.2022.).
- Eamon, William. „Pharmaceutical Self-Fashioning or How to Get Rich and Famous in the Renaissance Medical Marketplace.“ *Pharmacy in History*, vol. 45, br. 3 (2003), str. 123-129.

- _____. „Science and Medicine in Early Modern Venice.“ U: *A Companion to Venetian History, 1400-1797*, ur. Eric R. Dursteller, str. 701-742. Leiden i Boston: Brill, 2013.
- Ettari, Maria Stella i Marco Procopio. *Santorio Santorio. La vita e le opere*. Rim: Istituto Nazionale della Nutrizione i Città Universitaria, 1968.
- French, Roger. *William Harvey's Natural Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Gal, Ofer i Raz Chen-Morris. „Empiricism Without the Senses: How the Instrument Replaced the Eye.“ U: *The Body as Object and Instrument of Knowledge: Embodied Empiricism in Early Modern Science*, ur. Charles T. Wolfe i Ofer Gal, str. 121-147. Heidelberg, London i New York: Springer, 2010.
- Giglioni, Guido. „Health in the Renaissance.“ U: *Health: A History*, ur. Peter Adamson, str. 141-173. Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Glacken, Clarence. *Traces on the Rhodian Shore. Nature and Culture in Western Thought from the Ancient Times to the End of the Eighteenth Century*. Berkeley, Los Angeles i London: University of California Press, 1967.
- Goldstein, E. Bruce. *Osjeti i percepcija*. Hrvatsko izdanje uredio Vladimir Kolesarić. Prevele Koraljka Modić Stanke i Veseljka Rebić. Jastebarsko: Naklada Slap, 2011.
- Golinski, Jan. *Making Natural Knowledge: Constructivism and the History of Science*. Chicago i London: The University of Chicago Press, 2005.
- Grmek, Mirko Dražen. *Prva biološka revolucija. Razmišljanja o fiziologiji i medicini XVII. stoljeća*. Prevela Ksenija Jančin. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1996.
- _____. *Santorio Santorio i njegovi aparati i instrumenti*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1952.
- Hill Curth, Louise. „Lessons from the Past: Preventive Medicine in Early Modern England.“ *Medical Humanities*, vol. 29 (2003), str. 16-21.
- Hollerbach, Teresa. „The Weighing Chair of Sanctorius Sanctorius: A Replica.“ *NTM Zeitschrift für Geschichte der Wissenschaften, Technik und Medizin*, vol. 26, br. 2 (2018), str. 121-149.

- Hultquist, Aleksandra. „The passions.“ U: *Early Modern Emotions. An Introduction*, ur. Susan Broomhall, str. 71-73. London i New York: Routledge, 2017.
- Ishizuka, Hisao. *Fiber, Medicine, and Culture in the British Enlightenment*. New York: Palgrave Macmillan, 2016.
- Jarcho, Saul. „Galen's Six Non-Naturals: A Bibliographic Note and Translation.“ *Bulletin of the History of Medicine*, vol. 44, br. 4 (1970), str. 372-377.
- Klestinec, Cynthia. „A History of Anatomy Theaters in Sixteenth-Century Padua.“ *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, vol. 59, br. 3 (2004), str. 375-412.
- Latour, Bruno i Steve Woolgar. *Laboratory Life. The Construction of Scientific Facts*. Uvod Jonas Salk. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1986.
- Merleau-Ponty, Maurice. *Fenomenologija percepcije*. Preveo Anđelko Habazin, redakcija prijevoda i pogovor Danilo Pejović. Sarajevo: IO Veselin Maleša, 1978.
- Newton, Hannah. „Holy affections.“ U: *Early Modern Emotions. An Introduction*, ur. Susan Broomhall, str. 67-70. London i New York: Routledge, 2017.
- Ongaro, Giuseppe. *Santorio Santorio: La Medicina Statica*. Firenca: Giunti, 2000.
- Park, Katharine. *Secrets of Women. Gender, Generation, and the Origins of Human Dissection*. New York: Zone Books, 2010.
- _____. „The Organic Soul.“ U: *The Cambridge History of Renaissance Philosophy*, ur. C. B. Schmitt, Quentin Skinner, Eckhard Kessler i Jill Krayer, str. 464-484. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Paster, Gail Kern. *Humoring the Body. Emotions and the Shakespearean Stage*. Chicago i London: The University of Chicago Press, 2004.
- Petrucci, Armando. „Alle origini del libro moderno: libri da banco, libri da bisaccia, libretti da mano.“ U: *Libri, scrittura e pubblico nel Rinascimento*, ur. Armando Petrucci, str. 139-156. Rim i Bari: Laterza, 1979.
- Pormann, Peter E. „Medical Conceptions of Health from Antiquity to the Renaissance.“ U: *Health: A History*, ur. Peter Adamson, str. 43-74. Oxford: Oxford University Press, 2019.

- Renbourn, E. T. „The Natural History of Insensible Perspiration: A Forgotten Doctrine of Health and Disease.“ *Medical History*, vol. 4, br. 2 (1960), str. 135-152. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0025727300025229>
- Rossi, Paolo. *Rođenje novovjekovne znanosti u Europi*. Prevela Katarina Pender. Zagreb: In.Tri, 2019.
- Roux, Sophie. „Forms of Mathematization (14th - 17th Centuries),“ *Early Science and Medicine*, vol. 15, br. 4/5 (2010), str. 319-337.
- Ruberg, Willemijn. *History of the Body*. London: Red Globe Press, 2020.
- Sawday, Jonathan. *The Body Emblazoned. Dissection and the Human Body in Renaissance Culture*. London i New York: Routledge, 1996.
- Shapin, Steven. *The Scientific Revolution*. Chicago: The University of Chicago Press, 1996.
- Simons, Patricia. „Emotion.“ U: *Early Modern Emotions. An Introduction*, ur. Susan Broomhall, str. 36-39. London i New York: Routledge, 2017.
- Siraisi, Nancy G. *Medieval and Early Renaissance Medicine. An Introduction to Knowledge and Practice*. Chicago i London: The University of Chicago Press, 1990.
- Stanković, Petar. *Biografia degli uomini distinti dell'Istria*. Drugi svezak. Trst: Giovanni Marenigh, 1829.
- Stolberg, Michael. *Experiencing Illness and the Sick Body in Early Modern Europe*. Preveli Leonhard Unglaub i Logan Kennedy. New York: Palgrave Macmillan, 2011.
- _____. „Sweat. Learned Concepts and Popular Perceptions, 1500–1800.“ U: *Blood, Sweat and Tears - The Changing Concepts of Physiology from Antiquity in Early Modern Europe*, ur. Manfred Horstmanshoff, Helen King i Claus Zittel, str. 503-522. Leiden i Boston: Brill, 2012.
- _____. „Zwischen Identitätsbildung und Selbstinszenierung. Ärztliches Self-Fashioning in der Frühen Neuzeit.“ U: *Diskurse, Körper, Artefakte. Historische Praxeologie in der Frühneuzeitforschung*, ur. Dagmar Freist, str. 33-55. Bielefeld: transcript Verlag, 2015.
- te Hennepe, Mienke. „Of the Fisherman's Net and Skin Pores. Reframing Conceptions of the Skin in Medicine, 1572–1714.“ U: *Blood, Sweat and Tears - The Changing Concepts of*

Physiology from Antiquity into Early Modern Europe, ur. Manfred Horstmanshoff, Helen King i Claus Zittel, str. 523-548. Leiden i Boston: Brill, 2012.

The Stanford Encyclopedia of Philosophy, s.v. „Phenomenology“ (<https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/phenomenology/>, datum pristupa 10.8.2021.).

Turner, Bryan S. „Embodied Practice. Martin Heidegger, Pierre Bourdieu and Michel Foucault.“ U: *Routledge Handbook of Body Studies*, ur. Bryan S. Turner, str. 62-74. London i New York: Routledge, 2012.

Wear, Andrew. „Making Sense of Health and the Environment in Early Modern England.“ U: *Medicine in Society. Historical Essays*, ur. Andrew Wear, str. 119-148. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Sažetak: Predmet rada medicinski je traktat *Umijeće medicinskih mjerenja* (1614.) mletačkog liječnika Santorija Santorija. Djelo je značajno jer bilježi začetke kvantitativne medicine i među prvima razmatra ideju metabolizma kakvu danas poznajemo. Iako su mu brojni radovi pristupili iz perspektive intelektualne historije, ovaj rad Santorijevo djelo razmatra kroz prizmu historijske antropologije, konkretnije pomoću modela kulturne fenomenologije američkog antropologa Thomasa Csordasa. Cilj je rada razložiti santorijevsku antropologiju tijela, odnosno analizirati na koji način Santorio iskustvo vlastita tijela izdiže na razinu univerzalne i apstraktne biološke datosti. Rad se osvrće i na širi intelektualno-znanstveni kontekst (hipokratsko-galenovsku paradigmu) te razmatra ulogu mjernih instrumenata.

Ključne riječi: Santorio Santorio, historijska antropologija, antropologija tijela, kulturna fenomenologija

Abstract: The thesis addresses the medical treatise *Ars de statica medicina* (1614), penned by the Venetian physician Santorio Santorio. The treatise is important for two reasons: it was among the first works to promote the quantitative approach in medicine, but also one of the first to study metabolism. Although a number of historians have approached *Ars de statica medicina* from the perspective of intellectual history, this thesis considers the treatise through the lens of historical anthropology. The analytical framework employed is that of cultural phenomenology as developed by the American anthropologist Thomas Csordas. The aim is to give an outline of the Sanctorian anthropology of the body, i.e. to analyze how Santorio abstracts the lived experience of his body to the level of a universal biological given. The thesis also situates *Ars de statica medicina* within the wider intellectual context and considers the role accorded to measuring devices.

Keywords: Santorio Santorio, historical anthropology, anthropology of the body, cultural phenomenology